

Szilágyi László

A visszaálmodott falu

Mottó:

„A térkép a történelem szemüvege“

Az egyik nagyon sokszor használt latin szállóige így hangzik: „*Habent sua fata libelli*“ (= A könyveknek is megvan a maguk sorsa). Ez a szállóige majdnem szó szerint vonatkozhatna erre az 1915 nyarán **Litkey Menyhért** (1866–1952), tornaújfalusi tanító által kézzel rajzolt és vízfestéssel kifestett térképre is. Litkey Menyhért tanító úr 1896-tól 1927-ig működött falunkban, Tornaújfaluban (v. Abaúj-Torna vm.).

Mint minden falusi tanító a múlt század elején, pedagógusi és gyakorlati nevelési munkájával nagyban befolyásolta a falu fejlődését. Több mint három évtizedes aktív munkája arra irányult, hogy ne csak az iskola padjaiban ülő gyerekeket oktassa. Foglalkozott iskolai munkáján kívül az ifjúsággal, a gazdálkodó földművesekkel – ő maga is gazdálkodott –, a kertészkedőkkel, a falu kultúrájával és még sok minden mással. A tornaújfalusi katolikus egyházi krónikában olvashatjuk, hogy milyen szegény volt az iskola a múlt század elején, ahol: „...a tanító sokáig megrajzolta térképeket használt“. Ez a munka, már t.i. a két térkép megrajzolása, az egész nyári vakációját igénybe vette. A tanító úr ugyanis 1915 nyarán mértékben megrajzolta a falu térképét és az akkori földhivatal által kiadott, a községházán lévő kataszteri térkép szerint a falu határának térképét is. Ezen egyes dűlők különböző színű vízfestéssel vannak kifestve. Mindkét térkép az osztályban volt kifüggesztve. Egyosztályos iskola volt. A szüleinktől hallottuk, hogy a falu térképét – legalább hozzávetőlegesen – a magasabb osztályokba járó diákoknak le kellett tudni rajzolniuk rajta az utakat, a folyókat, a hidakat, a templomokat, az iskolát stb.

Később az iskola mind több támogatást kapott, így térképeket is, és a kézzel rajzolt térképek lekerültek a falról. Valahová eltevődtek, később csak az akkori diákok emlékezetében élt, még ugyan néha beszéltek róluk, de lassan elfelejtették. A második világháború alatt, az öt hétig tartó front változásai során a r. kat. iskolát is több találat érte és nagyon megrongálódott. Könyvtára, tanítási segédesszékei és egyéb gyűjteményei részben megsemmisültek, tönkrementek. Jóval a front átvonulása után, csak 1946 februárjában ülhettünk újra az iskolapadba a *Tornaújfalusi Református Egyház* tulajdonában lévő épületben, a valamikori helyi ref. egyházi iskolában. Lehet, hogy szüleink az osztályban lévő törmelékek közül – az iskola teteje is beomlott – valamit mégis csak átmentettek a szomszédban lévő református iskola épületébe, így néhány könyvet, osztálynaplót, iratokat stb.

Itt talált ezekre a térképekre **ifj. Papp Sándor** 2001 márciusában, a Tornaújfalusi Református Egyház iratai között. Meg is látszik rajtuk a sok hányódás. Por lepte be őket, esővíz, hólé csorgott rájuk, a legyek is táboroztak

rajtuk, és részben össze is törtek. Ezekről a térképekről írok a következőkben.

Jelen esetben csak az 1915-ben rajzolt falutérképet ismertetem. A falu határának térképével majd külön fogok foglalkozni. Bővebb magyarázatot csak akkor írok le, ha a régi falu képének teljesebb megértéséhez lesz szükséges – különös tekintettel a fiatalabb nemzedékre. Azoknak főleg, akik szeretik ezt a falut és figyelemmel kísérik fejlődését, alakulását.

A falu térképének általános leírása

A térkép anyaga papír. Kétféle papírlap van összeragasztva. Az alulso rész barna, keményebb papír – összegöngyölhető. Erre van ragasztva a világosabb, vékony papír, amelyre a térkép van rajzolva. A két papír összeragasztása sem tökéletes, így a vékonyabb fehérpapír felhólyagosodott, az évek során felszakadozott és betöredezett. A bal alsó sarkából hiányzik is egy darabka. Teljes restaurálását most nem vállalták, talán majd erre is sor kerül. Hogy teljesen szét ne töredezzon, egy kassai könyvkötészetben vászonnal aláragasztották és kemény borító is készült a további tárolására. Nincs összegöngyölve.

Visszaálmodni egy falu régi képét, különösen, ha erre a térképre nézünk, már csak nekünk, a korábban születetteknek adatik meg. És talán nekünk sem teljesen úgy, ahogy az valóban volt, 1915-ben. Mi nem csak az utcákat, a házak elrendezését, a patakok kanyarulatát látjuk, hanem az utcán – nálunk az „úton“ – ballagó, szénával vagy trágyával megrakott ökrösszekeret, a házak előtti kiskereteket és a Bódvában fürdő gyerekeket is. Azalatt a 60–70 év alatt, amire még némelyikünk visszaemlékezik, vagy az „öregektől“ hallott, falunk annyit változott, hogy a mai falu képéhez hasonlítani csak nagyjából lehet. Az utak, hidak, templomok, temetők ugyanazon a helyen vannak, a folyók még ugyanabban a mederben folynak, inkább már csak csörgedeznek a falun belül. De sok minden már elmúlt. Nincs már meg a malom és a zúgó alatti fürdőhelyünk, nincs meg a régi iskolánk, nincs meg a „faluvégi kocsmá“, nincsen akácfával és hársfával szegélyezett utca, és a temetőben sem lehet már a gyerekeknek bújócskát játszani, mint a mi gyerekkorunkban. Nincs már egy szalmával fedett ház sem, kicsi ablakokkal, sem vaspaletás ablakok a tehetősebb gazdák házában. Nincsenek már „nagytestű, vastag falú kémények“ hatalmas gó-lyafészkekkel, vagy a minden udvarban fellelhető, főleg az istálló eresze alatt sűrűn egymás mellé, sőt egymásra épített fecskéfészkek. Nekünk ez volt a szép – és még sok minden –, ami már nincs, már csak a múlté.

Megmaradt viszont egy pedagógus rajza, ami visszavisz minket 1915-be, a 90 évvel ezelőtti falu elrendezését mutatja. Nem nagyméretű ez a térképecske, csupán 43x35,5 cm nagyságú, mégis mennyi mindent elmond, annyi év után. Mostani szemmel nézve vannak ugyan „hiányosságai“ is. Mi most többet akarnánk, de az akkori 6 osztályos falusi iskolában – ahová ez tulajdonképpen készült – megfelelő volt. Főleg arra volt nagyon jó, hogy

szemléltetően lehessen megmutatni a gyerekeknek, külön-külön, melyik az ő házuk, hol a templom, az iskola, a folyók hídjai és ezzel megtanítani őket a térkép olvasására. Ilyen „falutérkép“-et üzletben vásárolni nem lehet. Ebben van ennek az „árkus papír“-nak az értéke. Nem volt a környéken olyan iskola, ahol saját falujuk térképen tanulták volna a diákok a térképen való tájékozódást.

A falu lakossága tisztán csak földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozott, ezért az egész település szerkezetileg ennek megfelelően volt kiépítve. A térképre rajzolt falu utcái, házai pontosan észak-dél irányába vannak tájolva. Felirata nyomtatott betűkkel: *Tornaújfalu község térképe 1915-ben*. Kézrel rajzolva, pennával. Az égtájak, írott betűkkel, a térkép keretén kívül vannak feltüntetve. A „Dél“ felirata már lekopott, nem látszik, a többi szépen olvasható. Egy régi iskoláskönyvünkben ez a versike volt a tájékozást illetően: „*Ha előttem Észak, / Hátam mögött Dél, / Balra a Nap nyugszik, / Jobbra a Nap kél.*“ A versike szerint aztán a nagytérképen is el tudtunk igazodni.

A belső keret behatárolja magát a falut, a kerteket, és a temetőket, valamint a falut övező dűlők egy részét. A falu területe zöld-, a dűlők (rétek, szántóföldek) sárga-, a folyók-erek pedig kék színre voltak festve. Az utak és ösvények fehéren vannak hagyva.

A falu ún. „szalagtelkes“ elrendezésű. Ez azt jelenti, hogy a falunk olyan település, amelynek egymás mellett fekvő keskeny, hosszú, szalag alakú belső telkei hosszanti oldalukkal érintkeznek. A szalagtelkes faluban a telkek utcai részén, a telkek határára épült az utcára néző lakóház. Némelyik ház előtt, főleg az *Alvégen*, keskeny kiskert, virágoskert volt. A házak előtt a talaj az úttesttől kicsit magasabbra volt kiképezve, itt-ott, gyéren nagyobb, lapos kövekkel kirakva. Ez volt az akkori „járda“. Ha sár volt, kőről-kőre lépkedtünk. Nálunk úgy mondták: „*A soron járunk*“. Amelyik ház előtt nem volt kiskert, a fal alja kb. 50-60 cm szélességben nagyobb lapos kövekkel volt kirakva, ezt hívták *tőtyvénynek*. Mindig kiemelkedett mintegy 15-20 cm-el a talajból – a mostani, betonból készült falalja elődje. Ha a soron sár volt, és nem voltak nagyobb lapos kövek, ezen is jártunk. Hogy a lapos kövek közé döngölt agyag ne porladjon, hígított tehéntrágyával rendszeresen beeresztették. A lakóházakkal volt egybeépítve – három kivételével – a kamara és az istálló. Egy tető alatt voltak. A csűrök, amelyek nincsenek berajzolva a térképen, általában kicsit messzebb voltak a lakóházaktól. Ezeket keresztbe építették a kertben, legtöbbször az egész telek szélességében. A lakóházak többsége a „tűzig“ (1903, 1904) szalmával, azaz *matringgal* volt fedve. A tűz után a *Felvégen* és az *Alvégen* már cseréppel, túlnyomó részben kinkindaival, vagy palával (így a róm. kat. parókia esetében) fedték a házakat. A *Kisvégen* és a *Páston* nem volt tűz. A csűrök tetejét is általában *matring* borította, csak a nagyobb gazdák fedték be utóbb cseréppel vagy palával.

Minden telek határát, az akkori kerítéseknek megfelelően, hol egyenes, hol tört, vékony vonal jelzi. A házak, templomok alakjuknak és hozzátevőlegesen nagyságuknak megfelelően fekete tussal vannak, erősen kihúzva. Az

épülő házaknak csak az alapja, azaz *fundamentuma* van vékony vonallal megrajzolva. Mivel a falu házai – kettő kivételével – kelet-nyugati irányban épültek, s a telkek határán az esővíznek a tetőről saját területre kellett csepegni, (kb. 60 cm-re a faltól), az udvar délre esett az épülettől és a bejárat mindenütt az udvarról nyílt. A két utcai ablak kivételével a házak ablakai szintén az udvarra, azaz délre néztek. A bejáraton oldalon a ház eresze szélesebb volt. Az épületek északi oldalán, a *vakoldalon* nem voltak ablakok. A térképen fel vannak tüntetve a közvetlen egymás mellé épített házak is, összesen hat helyen. Ezek között csupán 0,73–1 m távolság volt. (Megjegyzés: Ilyen építkezés már csupán két helyen fordul elő jelenleg a faluban.)

A térképen feltüntetett Bódva folyó a *Kisfűdemál* két ágra szakad. Az egyik ágát *Kis-Bódvának*, másik, nagyobbik ágát *Nagy-Bódvának* hívják – a térképen csak Bódva. Az elágazástól, már a falu területén, két Bódva létezik, amelyek aztán még a falu területén újból egyesülnek. Az idegenek számára a falun belül a Nagy-Bódva neve is csak Bódva. De a rajtuk épített hidak is hasonló névvel bírnak: *Kishíd* a Kis-Bódván, *Nagyhíd* a Nagy-Bódván. A folyón, patakon épített hidak teljesen fából voltak. A falun átvezető hidak – a Nagy-Bódván (14-es számú) és a Kis-Bódván (13-as számú) – szélessége az út szélességéhez igazodott, s falábakon, azaz cölöpökön álltak. Padlózatuk egymáshoz illesztett és erősített tölgyfagerendákból volt és vastag fakorlással voltak ellátva. A *Sas patakon* lévő fahídnak (15-ös számú) vékonyabb gerendákból volt a padlózata, amelyek lazábban voltak összeillesztve – a gerendák mozgáltak, amikor szekér ment rajta keresztül – és nem volt korlátja. Mindhárom híd karbantartásáról a község gondoskodott. A Kis-Bódván zsiliphídja, a Kisfűder (12-es számú) szintén fából épült. A malomhoz tartozott. Arra szolgált, hogy hóolvadáskor, vagy nagy esőzések idején a malomra folyó vízfelesleget-, a malom zsilipjeinek javításakor, vagy a nagy vízkerék javításakor pedig a Bódva összes vizét a Kis-Bódvába eressze. Az elmondottakon kívül még két korlát nélküli fahíd tartozott a malomhoz, a Nagy-Bódván és a Sas patakon keresztül. (Nem szerepelnek a térképen.) Mindkettő a malomba vivő úton volt. Csak a „*malomiak*“ és az öröltetők használták.

A falu utcái, útjai, terei, folyói, és a falut körülvevő dűlők nevei tollal, tintával vannak írva a megfelelő helyekre. Ahová nem fért volna ki a megnevezése, és a tanító úr fontosnak vélte megnevezni, 1-től 15-ig megszámozták. Némelyik megnevezés nagyon ki van már kopva, és csupán néhány betűt lehet belőle elolvasni. Mi, idősebbek, azonban még ismertük ezeket a megnevezéseket, ha a faluban más nevet is használtak, és ezért még ki tudjuk „silabizálni“.

A berámázott térképen kívül a lap alulsó, tiszta részén a szükséges magyarázatok olvashatók. A baloldalon a „*Kisebített mérték*“. A felirat alatt vízszintes vonal található, egységekre van osztva. Egy-egység hossza valószínűleg 10 méter. 100 m-ig tízméterenként, a következő egység már 200 m-ig terjed. A jobboldalon a térképen szá-

mozott épületek, templomok, iskolák, hidak stb. számszerinti megnevezései találhatók: a következőképpen.

1. Kath. Templom
2. Parochia
3. Kántortanítói lakás
4. R. katolikus iskola
5. Ev. ref. iskola
6. Ev. ref. templom
7. Pásztorház
8. Kocsma
9. Nep. Sz. János kápolna
10. Horváti úti kápolna
11. Tűzi fecskendő
12. Zsilip
- 13-15. Hidak

(Az „Ev. ref. ...“ rövidítés jelentése: „Evangélium Szerint Reformált Magyarországi Keresztény Egyház“. 1881-től 1907. VIII. 1-ig élt hivatalosan, amikor is hatályba lépett azon 1905-ös zsinati döntés, miszerint a fenti név „református“-ra rövidült.)

A falu területi felosztása

A falu, helybeli megnevezések szerint, területileg négy nagyobb egységre osztdott. Mint minden faluban, volt Felvég és Alvég. Ezekon kívül: Kisvég és Pást. A Felvég a Fő utcán lévő két híd között terül el, épületekkel és kertekkel együtt. Az Alvég a falu legnagyobb része. Területileg a Nagyhídtól délre a falu másik, alsó végéig tart. A Kisvég a Felvég folytatása északra, a Kis-Bódván túl. A Pást nevű falurész a falu keleti területén fekszik, a faluból külön „bekötőút“ vitt ki a faluból. Ebből a négy részből állt a falu. Jelenleg szintén csak ezeket a megnevezéseket használják, bár az újabban épült utcáknak új nevei vannak.

Kisvég

Tornaújfalu a „világgal“ a Tornára vezető út kötötte össze, ami rácsatlakozott a Kassa–Miskolc, illetve a Kassa–Rozsnyó főútvonalakra. Torna egykor megyeszékhely volt. 1882-ben véglegesen egyesítették Torna megyét Abaúj megyével. A korábbi Torna megye két járásra, Alsó- és Felső járásra tagolódott. A Felső járásnak Torna lett a központja. Továbbra is itt működött a szolgabíróság és a járásbíróság. 1896-tól vasútállomása és postája volt. Az Alsó járás székhelye Szikszó volt. A Tornaújfaluba vezető út a Torna–Zsarnó útról ágazik le, a Bódva folyónak a jobb oldalán – ún. „vicinális“, azaz kövezett út volt. A község határában a falu volt azt köteles karbantartani, akkortájt főleg apró kövekkel a kátyúkat kitölteni. A falu – mint a környék minden faluja – nálunk is szakrális objektummal, egy kis kápolnával kezdődik, jobbra a bejövő úttól. Ez a kápolna **Nepomuki Szt. János** tiszteletére van állítva. Építője – építtetője – ismeretlen. A faluban *Nepomuki-kápolnának* hívják. Innét kezdődött és kezdődik ma is a falu. A Kisvég területe behatárolható a Tornai úttal és a

Nepomuki Szent János-kápolna • Köteles Erzsébet rajza

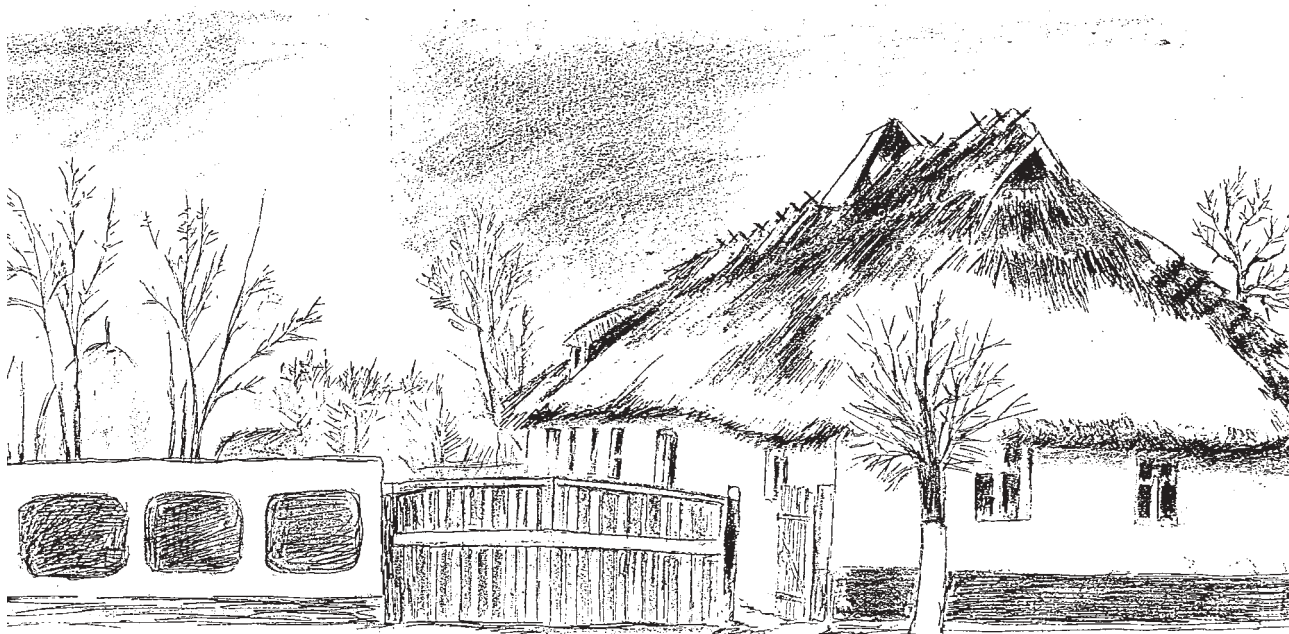
kertek alatt kanyargó Holt érel, valamint a Kis-Bódvával. Ebben az érben csak akkor folyt víz, ha a Bódva kiöntött a falu északi részén elterülő rétekre, részben ez az ér vezet be a vizet a Kis-Bódvába. Így a víz nem jutott el az épületekig, esetleg csak a kertekbe. A legforróbb nyarakon is állandóan volt benne víz, ha nem is folyt. Valahol saját forrása is táplálta.

Csak hét ház van az út jobb oldalán és ebből még három szalmás volt 1940-ban: **Kondás Anna**, **Bodnár István** és **Vass Bálint** háza. Itt megmaradtak még a régi szalmaházak, mert az 1903-as felvégesi „nagy tűz“ ide nem tudott áterjedni, útját állta a Kis-Bódva. Az utolsó régi típusú szalmaház a Kondás Annáé volt. Szabadkémennnyel, eszterhajjal, kisablakokkal, régi típusú pitvarajtóval, eresz alatti léckapucskával és egyenesre simított *tögyvény*-nyel. A nagykaputól – kétszárnyas kapu – a szomszédház faláig kőkerítése volt.

Az öregek úgy emlegették, hogy a Kisvég „zsellérsor“ volt. Ez a telkek nagyságából is látható a térképen. A felvégi és az alvégi telkek sokkal nagyobbak. Hogy meglegyen a „zsellértelek“ meghatározott nagysága, az utca beépítetlen oldalán, a *Kenderföldeken* kaptak kiegészítésül a portájukhoz ún. *Káposztaföldet*, **Mária Terézia** rendelete szerint. Ezek is be vannak rajzolva. A térképen csak öt rész van berajzolva – nem tudjuk, miért.

Közvetlenül a Kishíd mellett egy kis épület van rajzolva – ez nem lakóház. **Bartók Bálint** kerékgyártó mester műhelye volt. Abban az időben egyedül ő készítette a faluban az új szekereket és végezte a javítást a régebbieken.

1913-ban hivatalból elrendelték, hogy a település útjait, tereit, külön-külön meg kell nevezni. Hivatalosan elnevezték, de a falu lakói nem használták, inkább megneveztek egy-egy épületet és meghatározták: ... mellett ... mögött ... előtt. Pl: „a templom előtt“, „az iskola mögött“,

A falu utolsó szalmásháza (Kondás Annámé, 1957) • Köteles Erzsébet rajza

a „Kisvégeben“ stb. Itt tehát ellenmondás jön létre a falu lakosainak oldaláról, amit én egyes megnevezéseknél megemlítek. A térképen a faluba vezető út, *Tornai útnak* van feltüntetve – a faluban senki nem nevezte így. Ugyancsak nem neveztek *Kender utcának* a Kis-Bódva melletti „dűlőút“-at sem. A Nepomuki Szt. János-kápolnától északnyugat felé egy dűlőút vezetett a rétekre, majd az *Újásás* után gyalogút a tornai gróf rétjein keresztül Tornára. Gyalogosan erre jártak, mert „toronyiránt“ sokkal közelebb volt Tornára az út.

A Kisvéget délről a Kishíd zárja le. Amint már írtam, az egész híd fából volt, vastag karfákkal és mindig rendben tartva. A meglévő betonhíd 1954-ben épült.

Felvég

A Felvég tulajdonképpen a Kis-Bódva és a Nagy-Bódva között terül el. A *Malomkert*tal együtt – a térképen nincs megjelölve, csak a területe a malom mögött két részben –, ami a Pásthoz tartozik a faluban, egy szigetet képeznek. Egyik folyó sem öntött ki soha. Nem veszélyeztették a Felvéget, sem a két Bódva partján épült házakat, illetve az egész falut. A falu előtt kb. 1 km-re volt még egy elvezető folyómeder a térképen, az *Ujásás* nevű csatorna. Ez vezetett el a Bódván jövő áradásokat a falutól, a *Nagyfűder*en keresztül. Ha ez a folyómeder megtelt, kiöntött a környező rétekre, mocsarakra. Az árterületén szántóföldek nem voltak, így szabadabb folyása, áradása volt a víznek.

A Felvégen már két sor ház volt. Érdekes, hogy a Felvég első házától – az út mentén balra – kezdődött el a házak számozása és nem pedig a Kisvégen, **Priám Bartók Bertalantól**. A Felvégen kezdődött a falu főutcája. A keleti sor telkeinek hossza hozzávetőleg egyforma volt. Mindegyik a Malomkertenél végződött. Itt a határ élősövényből volt, néhol kiskapuvál, ún. *kapucskával*, mert a Malom-kerten közelebb volt az út a mezőre, a saját parcellájukra, ha

dolgozni mentek. A molnár ezt megengedte a *felvégesieknek*. **Domonkos Mihály** Bódva melletti telkénél a határ már a sánc volt, ami levezette a vizet a Nagy-Bódvába. A telkek elejét az épületek eleje, vagy ha szélesebb volt, a kétszárnyú nagykaputól a szomszéd épületekig húzódó kőfal képezte. Négy ilyen kőkerítés volt a keleti soron, a **Csatlós Bartók Mihályé, Köteles Péteré, Gönci Bartók Mihályé és Domonkos Mihályé**. A kőkerítéseken eredetileg zsindelev volt, ma cseréppel és betontetővel vannak fedve, magasságuk kb. 1,70 m, vastagságuk 0,65 m. Egy lakóháznak csak az alapja van berajzolva. Ez akkor már alighanem rom volt, vagy le volt bontva. Új házat csak 1927-ben épített erre a telekre **Gara Bálint**.

Az utca nyugati oldalán szintén nyolc ház volt építve, hat telekre. Itt már közel egymás mellé épített házak is vannak rajzolva. A házak egymásközi távolsága nem egyforma volt (73-90 cm). Az utca felől a két ház közötti „köz“ deszkakerítéssel, alacsony vagy magasabb kőfallal volt elkerítve – jelenleg egy ilyen építés van még. Ezen az oldalon a telkek szélesebbek, hosszúságukat pedig a Kis-Bódva folyása határozza meg. Azon túl volt a *Berek*, de ez utóbbi rét volt. A térképen „szántóföld“ színűre van festve, alighanem azért, hogy a zöld színével a falu területe jobban kitűnjön.

A Felvég tizenhat lakóházában 26 család lakott. Egy udvarban, egy tető alatt levő lakóházban 8 helyen 2-2 család lakott. Ennek részben az volt az oka, hogy a két család rokonságban volt egymással, legtöbbször a családfelek testvérek voltak. Voltak viszont olyan kétszalados udvarok is, ahol semmilyen rokoni kapcsolatot nem lehet kimutatni. Ezeknek a lakóháznak kétféle beosztásuk lehetett. Az egyik a pitvaros beosztás, ahol egy bejáraton jutottak be a pitvarba, aztán az egyik családnak jobbra volt a lakása, a másiknak balra. Itt mindössze 1-1 nagyobb helység volt. A másik megoldás olyan volt, hogy mindkét család-

nak külön bejárata volt 2-2 lakóhelyiség, konyha és szoba volt benne. Ez modernebb változatnak számított. A konyhák földesek voltak, a szobák 1940-ben már deszkával padlózottak. A kétszalados udvarokban az udvart, a kutat stb. közösen használták, de a kertek már el voltak kerítve egymástól. Legtöbb esetben a csűrök is külön-külön épültek.

A Felvég utcája kétoldalt lejtett, kb. a közepétől a Kis-Bódva és a Nagy-Bódva felé. Az esővíz és a hólé az út két oldalán folyt le, a Kishíd előtt, a keleti oldalról az úton keresztül átfolyt a nyugati oldalra és a Kis-Bódvába. Árok nem volt, hidak sem voltak, csak csekély mélyedés a víz folyásának. Némely udvarból eső esetén a trágyalével együtt folyt ki a víz az útra. A Felvégen volt a legszűkebb utcarész, a szemben levő házak között a legkisebb távolság. Volt hely, ahol az út két oldalán lévő fák koronái összehorultak. A Felvégen volt a falu legrégebbi és legnagyobb gólyafészke, a Priám Bartók Berti bácsi házában. Szalmásház már nem volt.

Alvég

Az Alvég a falu legnagyobb része. Telkei a falu többi telkeihez képest nagyobb területen voltak, így nem az egész területét használták gyümölcsöskertként. Egy részét szántották és főleg lucernát termesztettek benne, amit apránként, ölenként kaszálgattak, és zölden etették az állatokkal. Ezért a telkek e részét *Lucernásnak* nevezték – jelenleg a Lucernás nagy része be van építve családi házakkal, amelyek külön utcát képeznek. Az Alvég utcája széles, két nagy tere van, a *Templom tér* és *Erzsébet tér*. A Felvégből folytatódik a *Fő utca*. Az út két szélén sekély vízelvezető árok, inkább út menti mélyedés vezette a Nagy-Bódvába a terekről és az udvarokból kifolyó csapadékokat. Az út az utca végétől kicsit a Nagy-Bódva felé lejt és a víz a Nagyhid keleti oldalán folyt be a Nagy-Bódvába. A víz a híd előtt az út nyugati oldalról át volt vezetve a keleti oldalra. Ez az árok inkább szélesebb volt, mint mély és az útról az udvarokba beforduló szekerek termény- vagy szénahordáskor is gond nélkül átmentek rajta – szekér-átjáró volt. A porták előtt csupán egy helyen volt egy vékony gerendákból épített, korlát nélküli széles fahíd a *Gara-Derján-portára*, ez a *Gara hídja*. A Gara család háza mögött – szélső ház a Nagy-Bódvától –, ami a térképen a *Malomköz* nevet viseli, tulajdonképpen egy keskeny, szűk gyalogút volt, amit főleg a pásti lakosok használtak. Itt a Nagy-Bódva partja sűrűn be volt növe gazzal, de hatalmas éger- és akácfa is nőttek itt. Aki mezítláb ment ezen az utacsán, helyi szóhasználatban *útkán*, annak számolni kellett azzal, hogy „tövis megy a talpába“. De a mezőről jövet nagyobb batyuval, vagy az aratni indulók csapós kaszával, kivált, ha a kaszanyélre szalmakötél-köteget is szúrtak, csak nehezen tudtak ezen a szűk utacsán elférni. Hepe-hupás volt, néhol a Bódva felé is lejtett, úgyhogy esős időben csúszkáltunk a sárban, főleg ott, ahol a trágyalé is átfolyt rajta a Bódvába. Különösen sötétben volt meggondolandó erre menni annak, aki nem ismerte a járást – mára kiépült és villanyvilágítása van.

Az út nyugati oldalán is csak egy „épített“ átjáró volt, a gyalogosok részére. Ez a Templom térre vezető gyalogátjáró volt. Itt az út menti árkot egy hatalmas, kb. 2 m hosszú, 60 cm széles, és 30 cm vastagságú kékes színű terméskövel hidalták át, amit lehet, hogy a *Várhegy* kőbányájából vagy a zsarnói *Nagy kőbányából* termeltek ki. Ezen a hidacsán jártak a gyerekek iskolába és a hívek a római katolikus templomba az Alvégből. Egészen 1998-ig, a járdák megépítéséig szolgált, ugyanúgy, mint a Gara hídja. Mind a kettőt elbontották. Emellett a kőhidacska mellett volt egy szélesebb mélyedés, amin a szekerek jártak át a római katolikus parókiára és a térre nyíló három udvarba. A templom kerítése és az iskola között elég nagy tér volt, az ún. Templom tér. Ez a tér is, akárcsak a falu utcája, poros, köves, olykor sáros volt, de jó hely volt a gyerekeknek játéktérként – kevés ablak volt a közelben. De nem a hivatalosan nevezett „Templom téren“ játszottak, hanem „az iskola előtt“.

A XIV. században épült római katolikus templom (1-es számú) széles kőfallal van körülvéve. 1915-ben zsinddal fedték le, az 1957-es renováláskor pedig betontetőt kapott. A kerítésen két bejárat volt, léccapucskával, egy további pedig a parókiára. Jelenleg már két kis- és egy két-szárnyas, kovácsolt nagykapu van a templomkerítésen. A parókia talán valamivel később épült, mint a templom – leányegyház volt.

A templommal szemben volt a római katolikus egytantermes iskola (4-es számú). Udvara léckerítéssel volt körülvéve, kútja nem volt. Vízet a tanulóknak a tanító udvaráról (3-as számú) hordtak kannában. Ez volt az egyetlen kerek kút a faluban, a többi mind gémeskút volt. A szomszédságban lévő épület (5-ös számú) a Tornaújfalusi Evangélikus Református Egyház épülete volt.

A meglévő római katolikus templom • Köteles Erzsébet rajza

1924-ben egy helyiséggel megtoldották, ezt követően egy előszobából és egy 4x5 m-es tanteremből állt. Az év szeptemberétől, mint önálló református iskola működött 1927-ig. Az előszoba és a volt tanterem jelenleg „tájház“-nak van berendezve. Az épület hátsó részében volt a tanítólakás. A római katolikus iskola ablakai keletre, a református iskola ablakai délre és nyugatra néztek. (Megjegyzés: A tornaújfalusi iskola r. kat. felekezeti iskola volt, 1914-ig csak a r. kat. vallású gyerekek jártak ebbe az

iskolába. A református vallású gyerekek a szomszéd községbe, Zsarnóra jártak felekezeti iskolába. Tornaújfaluban ekkor még nem volt református iskola, kevesebb református lakosa volt. A zsarnói római katolikus vallású gyerekek viszont a tornaújfalusi iskolába jártak, mivel ott nem volt római katolikus iskola. 1914 szeptemberétől, az I. világháború miatt mindkét felekezeti gyerekei mindkét faluban odahaza jártak iskolába. Amint a térképen is látható, a református iskola mögött, az úttal párhuzamosan egy elhanyagolt kis sáv húzódott, ahol még 1940-ben is csattanómaszlag [*Datura stramonium*] nőtt.)

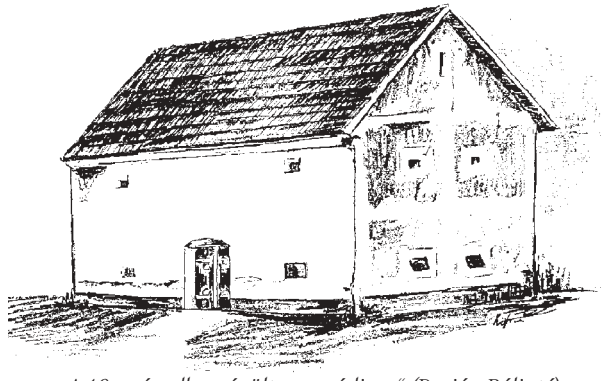
Erzsébet térként a falu Fő utcájának egyik legszelebb részét nevezték el, korábban *Kispást*nak hívták. Ennek nagyobb része pázsittal, papsajttal és kamillával volt benőve. Esős időben a sekély gödrökben tocsogók keletkeztek. Tavasszal jó hely volt a kislibák és a kiskacsák számára, mindig ott legelészett néhány csapat. Itt volt a kirakodó vásár is. Ha szekéren érkeztek fazekasok a faluba Rejdováról, két nap szoktak itt árulni, itt is éjszákáztak **Lackó-Köteles József**nél. A tér közepén állt a kézi tűzifecskendő szertára. Épülete fából volt, deszkafallal, zsindeletetével. Az 1904. évi tűzvészkor nem égett meg, messzebb volt az égő házaktól. Ennek a szertárnak a deszkaajtására volt kiszegve 1914 nyarán **I. Ferenc József** általános mozgósítási parancsa. 1927-ben kőből újjáépítették, tetejét bádoggal fedték be. Jó időben, vasárnap délutánonként a szertár mellett játszott az újfalusi rezesbanda, a lányok pedig itt táncoltak. (Megjegyzés: Az „Erzsébet tér“ nevet már láttam régi hivatalos okmányon is. Ez az elnevezés már nem volt teljesen idegen az akkori lakosságnak. Mi, későbbi generáció, már nem nagyon használtuk ezt a nevet. Minekünk ez a játszóhely a „szertár“ vagy a „vízipuska ház mellett“ volt.)

Ennek az elnevezésnek a „kigondolója“ ugyancsak Litkey tanító úr volt. **Erzsébet (Sissi)** osztrák császárnőt és magyar királynét 1898. szeptember 10-én gyilkolták meg Genfben. Mivel a magyarok kedvelték királynéjukat, a magyar törvényhozás 1898. október 12-én törvénybe iktatta Erzsébet királyné emlékének megőrkítését. Városokban, falvakban mozgalom indult meg ebben az irányban, utcákat, tereket neveztek el róla és még ún. „emlékfákat“ is ültettek. Legszebb szobrát a mai Szlovákia területén lévő Bártfán (Bardejov) állították fel. Ma is azon a helyen van. Minálunk ezt az addig névtelen teret nevezték el Erzsébet térnek. A tűzifecskendő szertára mellé pedig emlékfákat ültettek, szomorú kőrist (*Alanthus altissima*). Ezeket a fákat a lakosság is számontartotta, mint emlékfákat. Hogy hányat ültettek belőlük, nem tudjuk. Gyerekkorunkból még négy kőrisre emlékszem. Magas törzsük volt, szép lecsüngő ágakkal. 1970-ben lebontották a kőből épült tűzoltószertárt és az emlékfákat kivágták. Helyén emlékművet emeltek az „Elesett hősöknek és a felszabadító szovjet hadseregnek“.

A tér végében az út mellett áll az 1792-ben épült evangélikus református templom (6-os számú). A Fő utca végéről az út három irányban ágazott el: keletre a *Zsarnai út*, nyugatra a *Horváti út*, délnek pedig a *Csorda-járás*.

(Megjegyzés: Zsarnó és Horváti két szomszédos község Tornaújfalutól keletre, illetve nyugatra, az utak odavezettek. A Csordajárás onnan kapta a nevét, hogy erre hajtották ki a faluból a csordát a legelőre.)

Az utca keleti oldalán 15 épület, illetve udvar volt, ahol 23 család lakott. A római katolikus iskolával szemben be van jegyezve egy falazott épület, terményraktár (**Lackó-Köteles Istváné**), amit nálunk *granádium*nak neveznek ma is. Ilyen épület – az udvaron a lakóházzal szemben – három volt a faluban, különböző nagyságúak voltak. Ket-

A 19. században épült „granádium“ (Derján Bálinté)
Köteles Erzsébet rajza

tőt átalakítottak más célra, az egyik még eredeti állapotban van, tavaly volt felújítva. Bizonyára még a 19. sz. derekán építhette egy jómódú gazda. A *Templomköz*t, bár el lehetett volna menni szekérral is, volt olyan széles, nem használták. A saját portájára mindenki az útról, azaz a Fő utcáról fordult be szekérral. A Zsarnai út és a Csordajárás sarkán még folytatódott a keleti házsor, igaz, csak egy ház áll egymagában, a **Vass József**é. Ennek az épületnek a többi épülettel szemben az volt a különlegessége, hogy az „elsőház“ ablakai északra néztek, végig a Főutcán, udvari ablakai pedig keletre. Ma már át van építve.

Az Alvég nyugati oldalán, a római katolikus parókiával együtt 15 lakóház van, amelyekben 23 család lakott. Egy ház hely még nem volt beépítve 1915-ben. A jelenleg itt álló ház 1931-ben épült, ma **Szegi Stráma Péter**é. A Nagy-Bódva melletti épület a parókiáé, gazdasági célra épült (istálló, kamara, fatartó stb.). A nyugati soron lévő Iskolaközt már használták közlekedésre is. A nyugati sor legvégső házát (7-es számú) *Pásztorháznak* hívták. Középen volt a bejárata, a pitvara, amelyet nálunk *pitamak* hívtak. Közös pitvar volt. Ebben az épületben laktak a pásztorok, két család. Egyik család a csordát, a teheneket, a másik család a gulyát, a növedék állatokat őrizte. **Karafa András** volt a csordás, **Mázik Gyula** pedig a gulyás, de mindkét pásztornak az egész családja segítkezett ebben valamiképpen. Mindkét pásztornak saját tehene is volt. Az istállójuk nem volt része az épületnek, külön volt hozzáépítve.

Az állatok kihajtása meghatározott rendben történt. A Kisvégen kezdődött minden hajtás. Először hajtották a gulyát. A pásztor hosszú szíjostorával, karikás ostorával pattogott, ez volt a bevett szokás a gulyahajtásnál, utánuk hajtották a csordát. A csordás réztrombitájával egy már

ismert melódiát fűjt, mindig ugyanazt, ami végighallat- szott az egész falun. Egyidejűleg a Pástról is hajtották az állatokat, amelyek aztán a pásztorháznál a többiek közé keveredtek. Mind a szarvasmarhák, mind a sertések le- gelője a falutól délre, kb. 2 km távolságra lévő, 80 ha kiterjedésű *Vastagerdőn* volt. Sarjúkaszálás után a gulya és a csorda már a falu körül lévő réteket is járta, itt is legel- tettek. A Vastagerdő alatt az állatoknak külön-külön kút- juk volt. A gulyának a *Csonkáserdő* felé, a csordának a *Pásztor rét* felé. Mindkettő gémeskút volt, gerendákból készült csapolt kútrovátkával, két hosszú, összefolyású vályúval. A kúttosoron hatalmas faveder volt, amivel a kútból merítették a vizet és öntötték a kútkávéba benyúló vályú-szerű lefolyóba, ami a nagyvályúkba vezette a vizet.

Aztán a sertéseket hajtották a legelőre. A kondás nagy- öblű, hosszú, magyarökör szarvából készült kúrttel fűjta a rövid, szaggatott melódiát, de karikás ostorral is patto- gott. A sertések legelője és külön kútja szintén a Vastager- dőn volt. Voltak évek, amikor nagy sereg libát is tereltek a libalegelőre. Fogadott libapásztor volt. A libák hajtását utoljára hagyták, mert nem lehetett velük gyorsan haladni. A libalegelő nem messze volt a falutól, pázsitos réten, a *Mérőpalló*-nál, a Bódva szélén, külön bejáróval a folyó- hoz. Az állatok kihajtása után a falu elcsendesedett, az emberek mentek reggelizni.

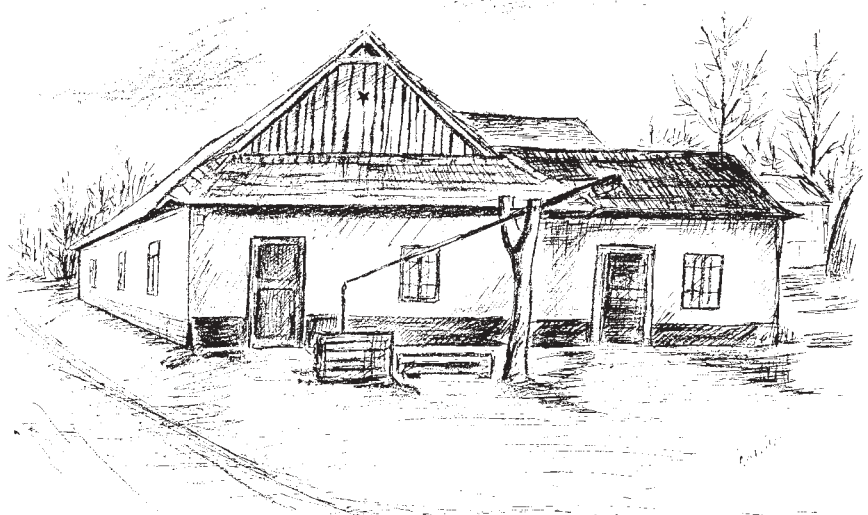
Estefelé fordított sorrendben jöt-tek haza. Gágogva a libák, visítva és rohanva, nagy port verve a sertések, aztán gyorsabb járással a gulya és las- sű lépésekkel a tehének. Hazafelé jö- vet a konda, a gulya és a csorda előtt haladt egy pásztor, aki megadta a ha- ladási tempót az állatoknak. Egyik sem szaladhatott előre, nem rohan- hattak. Majd, amikor a falu első házá- hoz értek, „*elengedték a nyáját*“.

Az állatok már maguktól hazata- láltak. Csupán a libapásztor terelgette végig a falun a libákat. Ilyenkor min- den udvarban otthon kellett lenni va- lakinek, aki a kaput kinyitotta az álla- toknak és eligazította őket az istálló- jukban. Ez a feladat a nagyobbacs- ka, 10 évesnél nagyobb gyerekekre és az öregekre volt bízva, akik még és már nem vettek részt a mezei munkában. Ők voltak a házőrzők, ha

pl. hirtelen jött vihar esetén fedett helyükre kellett terelni a kiscsirkéket, kislibákat, vagy nyáron délben megitatni a kisorjút. Volt azonban eset, amikor az állatok megérkezésekor nem volt nyitva a kapu. A tehének nyugodtan várták, hogy kinyis- sák, esetleg elbőgték magukat. Ilyenkor a szomszédok, esetleg egy „útonjáró“ kinyitotta a kaput és beengedte a jószágot az udvarra. Ha ismerős volt a portán, be is kö- tötötte az istállóba. Nagyobb gond volt a sertésekkel, mert ezek mindenáron be akartak jutni az udvarra és éktelenül visítottak, lökdösték a kaput.

Szemben a Fő utcával volt a falu kocsmája. Nem tudni,

mikor épült. Valamikor az udvarán szabad állás is volt, ahová a vásározó-, főleg a csereháti szekerek álltak be, amelyek a Sason keresztül közlekedtek Torna irányában. Ez jó szolgálatot tett pl. zivatar esetén, de megpihenhettek az árnyékban a lovak is, miközben a kocsisok is betértek a kocsmába egy pohár borra, vagy egy porció pálinkára. Építési stílusa nagyon eltért a faluban épült házaktól. A faluban az a hír járta, hogy a **Pacsaik** a tornai uradalom tulajdonosától, **gróf Keglevich Gyulától** vásárolták meg az 1800-as évek második felében. Ajtaja és két ablaka északra, az utcára nézett, a többi ablaka keletre. Minden kocsmai funkciót betöltött. A csendes iszogatótól a duhajkodó mulatozásig. Bálok megrendezésére is hasz- nálták. Ajtaja előtt nem volt lépcső, csak küszöb. Előtte gémeskút volt itatóvályúval. Az Alvégen ez volt az egyedüli, mindenki által használható kút. Innét hordták vödörkben a vizet a pásztorházba is, fogyasztásra és az állatok ita- tására is. A Felvégen nem volt az utcán kút, mert minden udvarban volt, vagy ahol az udvar keskeny volt és a kút miatt egy rakott szekér nem fért volna el az udvaron, a két szomszéd megegyezése útján közös kutat ásattak a mez- gyén – egy kútágassal és kútgémmel, de két itatóvályúval közösen használták. (Megjegyzés: Nincs bejelölve, de 1915-ben még használatban volt a kocsmá előtt nyugatra, a község területén létesített „*jégverem*“. Az öregek szerint a *korela* óta mindent faluban kötelező volt ilyen jégvermet kiépíteni. Az elmondás szerint kb. 2x2x2 m-es gödör volt,

A falu kocsmája 1915-ben (Pacsai Imre) • Köteles Erzsébet rajza

alja, oldala és teteje fahasábokkal volt kirakva. Az alja zsúpszalmával volt beterítve. Tetejét is földdel fedték be, de ezen kívül még földig érő zsindeletető volt rajta. Szűk bejáratán, létrán jártak le az aljára. Télen „*falumun- kában*“ vágták a jeget a Bódván, ha télen erősen befagyott, vagy a környező réteken futó erekben, kiöntésekben és szekérral hordták a verembe. Nyáron húst, sört tároltak benne.

A Horváti út mellett volt a községi faiskola, közhasz- nálatú nevén az *Iskolakert*. Területe 33,5 ár. Idejártak „gyakorlatra“ a tanító úr felügyelete alatt az iskola tanu-

lói. A lányok és a fiúk külön-külön tevékenykedtek. A fiúk ősszel ásóztak, vadalma- és vadkörte magocskákat vetettek, amit maguk a gyerekek gyűjtöttek össze, facsemetét ültettek, fákat kötözték be a nyulak megrágása ellen stb. A lányok ezalatt az évelő virágokat takargatták be, a megtermett zöldséget gyűjtötték össze, vagy a gyümölcsfák alatt gereblyézték a lehullott falevelet. A fiúk tavasszal főleg a maguk-nevelte vadoncokat oltogatták. A befogant oltványokat a tanulók hazavitték maguknak beültetni. Litkey tanító úr újfajta kertész kultúrát honosított meg a faluban, amit utóda, **Nagy Mihály** tanító úr is folytatott. Abban az időben nagyon sokat oltogattak a faluban. Néhány almafa még máig is terem, amelyet akkoriban ültettek. A falu kultúrháza is ebben a kertben épült fel 1959-ben.

Nagyobb eső után, vagy hosszan tartó esőzésekor a Vastagerdő felső részéről, valamint a falu határát délről átölelő dombokról sárga színű, zavaros víz folyt a falu felé a Csordajárás út, vagy más nevén *Csapás* nyugati oldalán. Magával hozta az erdő apró homokját, amit, amíg elérte a falut, részben lerakott. Hogy ez a hömpölygő, sáros víz ne folyjon végig a fél falun a Bódváig, a faluvégi keresztződésnél átvezették az úttesten és egy ún. *Vizesárok* révén a Pásztorház és a Községi faiskola mögött kivezették a *Sövényrejáró* nevű rétre, ahol az *Örvényszög*nél, jóval a falu alatt folyt be a Bódvába. Ezt az árkot rendszeresen, főleg nagy esők után tisztítani kellett, mert a víz lefolyásának kicsi esése volt. A homokot belőle az árok szélére hanyták. A sánc vonulata néhol még mindig látható.

Amint már a templomoknál és iskoláknál említettem, a falu lakossága két felekezethez tartozik. Eszerint van római katolikus- és református temetőrész. Nem lehet pontosan tudni, mikor kezdtek ide temetkezni. Az öregek azt is beszélték, hogy valószínűleg egy nagyobb kolerajárvány idején. Addig a falutól nyugatra levő Várhegy oldalába temetkeztek. De ők is „*csak úgy hallották*“. Annyi igaz, hogy a nevezett domb oldalán ma is látni lehet egy sánccal körülvett területet, és úgy tűnik, mintha begyepesedett sírhalmok is lennének benne, de ásatást ott még nem végeztek. A jelenlegi temető gondozatlan élősvénnyel volt körülvéve és különböző bokrokkal sűrűn benöve. Fából készült kapu volt mindkét temető bejáratánál. Kb. a két temető határán állt egy tágas, magas deszkabódé, az ún. „*hullaház*“, amit emberemlékezet óta csupán egyszer használtak, amikor egy magyarországi leányt, **Molnár Miklóst** Rakacaszendről lócsempészés közben, 1934-ben agyonlőtték a cseh határőrök. A római katolikus temetőben temették el. Sírját egy ideig a lányok minden Halottak napjára feldíszítették és gyertyát gyújtottak rajta. Mivel falunkban sem nemesek, nagybirtoikosok, sem grófok nem laktak, a falu temetőjében nincs régi síremlék, amelyen valamilyen évszám olvasható volna. Van még néhány öntött vaskereszt, évszám nélkül. A fakeresztek és fejfák elkorhadtak.

A Horváti út elágazásánál volt a *Horváti kápolna* (10-es számmal). *Fájdalmas kápolnának* is hívták. Mivel ártogatott az Egységes Földműves Szövetkezet udvarának

az építkezésénél, a kápolnát áthelyezték a római katolikus temetőbe. Ma *Jézus Szíve kápolna*. A Zsarnai útról ágazik le a *Rákóczi utca*. Ez tulajdonképpen csak egy gyalogút volt, ami elválasztotta a pásti telkeket az alvégi telkektől. Néhol mindkét oldalát benőtték a kőkénybokrok. Majdnem minden pásti porta kertjéből volt kijárás a gyalogútra, vagy egy kapucskán, azaz kiskapun, vagy egy egyszerű „*átjáró*“-n át. Ilyen módon közelebb volt gyalogosan járni be a faluba, mint az udvari kiskapun át.

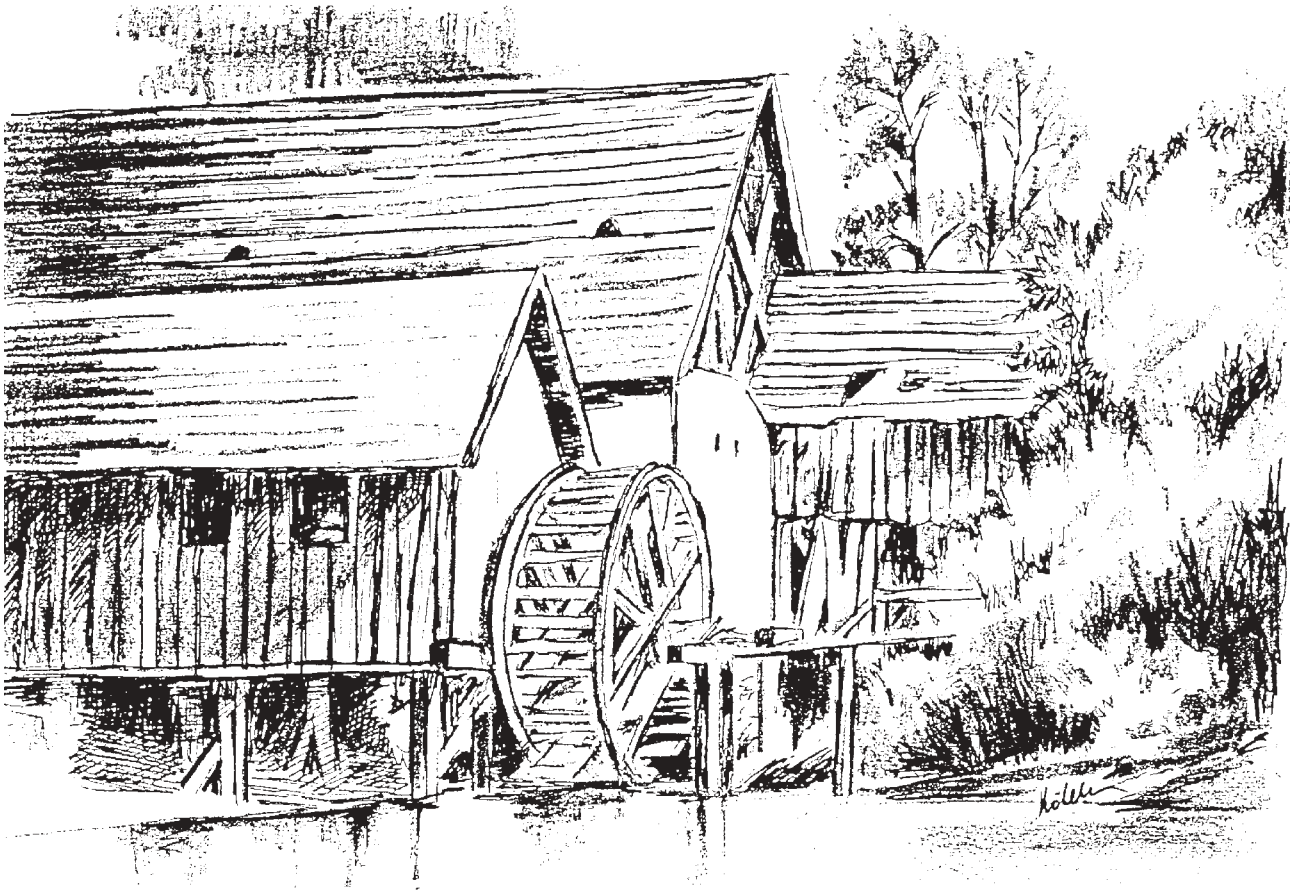
(Megjegyzés: Ilyen sötét elhagyott gyalogutakon – mint ez, vagy a Gara-háza mögötti – történtek néha éjszaka látomások, megkísértések stb. Az idősebbek kézi lámpással jártak erre, amiben gyertya égett. Napjainkra széles, új utca épült rajta.)

Pást

A falu keleti részén terül el a Pást. Az ott lakók szintén kisebb telkekkel rendelkeztek, így kaptak a háztelkükhöz kiegészítő földet, ún. *Káposztaföldet* a határban, amiért nem földadót, hanem kertadót fizettek. (Megjegyzés: részben talán a *Negyedkék* nevű dűlőben mérték ki. Innét kaphatta a nevét: a.m. negyedrésze valaminek.) Csak darabkák voltak, közel a Pásthhoz. De tudomásunk van arról is, hogy a pástiak a határ más részében is kaptak kiegészítő földet, bár lehet, hogy időközben gazdát cseréltek és később már nem pástiak művelték meg.

A térkép szerint itt épült az első modernebb, „L“ alakú épület, aminek az utcai részén már két szoba volt. Volt idő, amikor ebben volt a falu kocsmája. A Páston maradtak meg legtovább a szalmaházak. Itt nem volt tűzvész. 1945-ben még négy ház volt szalmával fedve, a **Bodnár Bertalané, Düll Borbálaé, Ondik Jánosé és Koteles Joákimé**. A házak előtt széles, füves tér volt. Több portának nem volt kútja. Két, közös gémeskútra jártak vízért, illetve itt itatták az állatokat. Mindkettő mellett volt itató favályú. Az egyik a *Drotár-porta* előtt van, jelenleg szivattyús kút, a másik az *Ondik-porta* előtt volt, ez már be van temetve. A pásti út, ami a malomba vitt, nem volt kövezett, csak mint egy gondozott dűlőutat használták. A malomból a Bódvamentén a határba is vezetett út. A térképen sem az út, sem a malomba vivő két híd nincs feltüntetve. A Páston nem volt olyan udvar, ahol egy épületben két különálló család lakott volna, kivéve a malmot.

A Pást keleti oldalának nagy részét a *Sasi gödör* foglalta el – a térképen négyszög jelöli. Innét szedték a jó minőségű agyagot a vályogtéglához, amiből a falu nagyon sok háza épült teljesen, vagy csak részben. De itt lehetett a gyerekeknek, különösen a pástiaknak nagyokat játszani, csatázni, pocskolni, saraskodni. A háziasszonyok is innen szedték az agyagot a házfalak, kemencék, padlások tapasztásához, de a konyha földjének a simításához is. Mi gyerekek is itt „*bányásztuk*“ az agyagot, amit aztán jól kidolgozva vittünk az iskolába a kézimunka foglalkozásra. Nevét onnan kapta a gödör, hogy közvetlen a Sas patak mellett volt, ahonnan a vizet is merítették a vályog készítéséhez. Ha a *Sas patak* megáradt, teletöltötte a nagy gödörben lévő apróbb gödröket, sőt az egész nagy gödört is.

Az utolsó kép a malomról (Székely-Bartók József, 1960) • Köteles Erzsébet rajza

Ha aztán ez télen befagyott, jó *simúkázási* lehetőséget biztosított a gyerekeknek – korcsolyánk nem volt. Az utolsó „vályogvetés“ a Sasi gödörből 1954-ben volt, **Szepesi József** házához, aki a Zsarnai úton építkezett, Mostanára a gödör betöltődött.

A gödörtől délre épült házban mindig a falu kondása lakott. Aztán volt még egy kicsi, paticsfalú, egyhelyiséges házacská, ahol az akkori bábaasszony, **Köteles Julesa** néni lakott, aki 1930-ig működött a faluban. A két ház között volt a falu kovácműhelye, ahol a két Düll testvér dolgozott. A Zsarnai út ezen részének mindkét oldalán tavaeskák voltak, amelyek forró nyarakon ki szoktak száradni, de legtöbbször bűzös, állott víz volt bennük. Kendert is áztattak benne valamikor, mára fel vannak töltve.

A malom nagyon régi építmény. 1852-ben még két malomban őröltek, a Bódva mindkét oldalán. A baloldali malmot korábban lebontották, 1915-ben már csak a falai álltak. Kisebb volt, mint a jobboldali. *Kis malomnak*, vagy *Rossz malomnak* hívták. Egy 1866-ból származó térképen két nagy vízkerék, hajtókerék van feltüntetve a Bódván átívelő építmény előtt. A legrégebbi malmok egyike volt a környéken. A *Cserehátról* (a Száraz völgyről) is ide jártak őröltetni. Ez volt hozzájuk a legközelebb, és jó utak is vezettek ide. 1960-ban szétbontották.

A faluban nagyon sok családnak van egyforma vezetéknév, pl. **Bartók, Derján, Köteles** stb. Ezeket a családokat ragadványnevekkel különböztették meg egymástól. Ha esetleg nem volt ragadványneve, és konkrét

sze-mélyeknél, ha a keresztnév is egyezett, asszerint is megkülönböztették egymástól, félhivatalosan, hogy a falu melyik részén lakott. Nálunk három ilyen „előnév“ szerepelt: *felső, alsó, pásti*. A „felső“ és az „alsó“ megjelölés határa a Nagyhid volt, a Felvég és Alvég határán. A „pásti“ előnév a Páston lakókra vonatkozott. Pl: *felső Bartók István, alsó Derján János, pásti Köteles József*.

Amint már említettem, a falu előtt a Bódva vize két részre osztdott. Egy része a Kis-Bódvába, a másik a Nagy-Bódvába folyt. Ezt az elosztást a molnár szabályozta, aszerint, hogy mennyi víz volt szükséges a malom üzemeltetéséhez. A Kis-Bódvába két zsilipen engedték a vizet a Bódvából, az ún. Kisfúderon. Nyaranta, ha kevés volt a víz, mindkét zsilip le volt eresztve és csak kevés víz folyt át a zsilip tetején. Ilyenkor a Kis-Bódva csakugyan kicsi volt. Ez a két megnevezés csak a falun belül volt érvényes, amikor a falu alatt újból egyesültek, csak Bódvának hívtuk.

A Pásthöz tartozott még a *Cigányhid* (15-ös számú). Ez a híd valamikor arról kaphatta a nevét, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiában rendeletileg szabályozták a vándorló oláh cigányoknak a falvak melletti átmeneti táborozását. A faluba nem eresztették táborozni őket. Feltehetőleg a határnak a hídon túli része volt számukra kijelölve a mindenkori előjáróság által. Fát szedhettek a Sas patak mentén, vizet pedig a közelben lévő pásti közös kútról vittek. Itt készítették a fa- és vaseszközöket, kovácsolt szögeket, szakajtókat, vagy a vesszőkosarakat,

amit aztán árulhattak a lakosságnak. A híd fából készült, karfák nélkül. Mindkét oldaláról „dombra“ kellett felhajtani, magasabb volt az úttestnél. Terménnyel, vagy szénával megrakott szekérral rossz volt ráfordulni a *Lélanti dülői útról*.

Mivel a pást vízzel volt körülveve, tavasztól őszig, estétől reggelig, hangos volt a békák kuruttyolásától.

Utószó

Erről a régi térképről, saját és a kortársak visszaemlékezései alapján, valamint a falura vonatkozó írásos dokumentációk felhasználásával ezeket igyekeztem lejegyezni. Sokkal többet lehetne azonban írni a „régis falu“ belső életéről, a parasztek mindennapi munkájáról, küszködésükről, amit a térképre berajzolni nem lehetett. Az utat szegélyező hárs és akácfa virágainak illatát, a hosszú éjszakákba nyúló, meghitt beszélgetéseket a házak elé lerakott tölgyfarönkökön, vagy az estefelé lassan hazaérkező szekerek kotyogását. Az évszak változása szerint változott a falu élete is. Télen kevesebbet dolgoztak a férfiak. Ekkor volt a favágás, kézicséplés és trágyahordás ideje, de az asszonyok petróleumlámpa mellett hosszú éjszakákon át fontak, szöttek. Az akkoriban használt fehérnemű nagy részét is ők szöttek meg, nem beszélve a zsákokról, ponyvákról, korcosokról stb., ami nélkül nem lehetett gazdálkodni. De az eladósorban lévő lányok stafíringjainak nagy része is ilyenkor készült el.

Tavasztól aztán késő őszig a munka egyenletes üteme adta meg a falu jellegzetes képét, olykor megszakítva kisebb-nagyobb ünnepekkel, mint a búcsú, lakodalmak, bálók stb. Visszatekintve 70-80 évvel, az öregek elbeszéléseiből is megállapítható, hogy a falusi élet szép és nyugodt volt – a háborús idők kivételével. A mai fiatalok azt mondják: „nehéz élet volt az“. Mi, akkori gyerekek, és talán a szüleink sem érezték oly nehéznek. Megvoltak a mindennapi örömeink és gondjaink. A falunkban mindenki a gazdálkodásból élt. Nem voltak igazi „nagygazdák“ – csak „jógazdák“. A legtöbb gazda a családjával dolgozta földjét, esetleg aratásra fogadott kepeket, azaz részes aratókat. Állandó szolgálégyény csak 2-3 gazdánál volt. Minden család meg tudta keresni saját számára a mindennapi kenyerét. A szegényebbek *harmados-t* kapáltak, kepes aratást vállaltak, vagy részben művelték özvegyasszonyok vagy öregek földjét. Mindenki meg tudott élni, ahogy akkor mondták: „*Még az özvegyasszonyoknak is van egy tehénkéje*“. Egész nyáron gyűjtögette a takarmányt, amivel ki tudta telelni a tehénkét.

Mi, a gyerekek, a mindennapokon is szabadnak éreztük magunkat – amíg iskolások voltunk. Megmondták, mit és mikor kell csinálnunk. Főleg akkorra kellett otthon lenni, amikor jöttek az állatok a legelőről, vagy ha még délután haza kellett hajtani az anyadisznót a malacokkal az erdőről, hogy ne törődjenek a nagyok között – mindezt örömmel végeztük. Szinte játéknak tűnt kigyalogni a Vastagerdőre, útközben szarkafészek után nézelődni, vagy a már gyenge kukoricát tűzön megsütönni.

És a falusi vasárnapi nyári délutánok?

Mindenki napnyugtáig ünnepelt, korának és nemének megfelelően. A fiúgyerekek csapatosan jártak a Bódvára, egyik fürdőhelyről a másikra, a Nap állása szerint. Az egyik helyen szélesebb, mélyebb, homokosabb, naposabb volt a Bódva mint másutt, lehetett válogatni, volt miből. A vasárnapnak a gyerekek is örültek, mert semmi feladatuk nem volt, a szülők egész nap odahaza voltak. Esetleg reggel egy kis udvar vagy ház előtti seprés. A kislányok a labdajátékaikkal szórakoztak, virágot szedtek a réten, vagy édesanyjuk mellett sündörögtek. A legények többnyire a kocsmában iszogattak, dalolgattak vagy „átnéztek“ a szomszédos falvak valamelyikébe, ahol éppen táncmulatság volt. A nagylányok legtöbbször koruk szerint összekarolkodva, az út egész szélességében, dalolva sétáltak végig-hosszig a falun. Szinte „mustrának“ voltak kitéve a házak előtti lócákon üldögélő asszonyoknak. Vasárnap délután más ruhát vettek fel, mint amiben délelőtt a templomban voltak.

A korosabb gazdák nagy része a vasárnapi létánia után a parókia előtti ülőalkalmatosságra telepedtek, középen a plébánossal. Megbeszélték az elmúlt heti és a jövő heti mezőgazdasági munkákat, az időjárást, a növények fejlődését stb. A plébános olykor a harangozóval kihozatta a vágott dohányt és mindenki megtölthette a szitából a pipáját – kevesen cigarettáztak –, a plébános hosszúszerű csibukot szívott. Sorra vették a mostani és a régebbi vásárokat, ki, hol, mit, mennyiért adott el, mennyiért vásárolt állatot, kitől, és hogyan vált be. Egyszerre olyanokról beszélgettek, amivel dolgoztak, együtt éltek, törődtek. Alkonyat felé aztán egy idősebb ember felnézett az égre, kicsit gondolkodott, majd felállt és így szólt: „*No, emberek, végezzünk, mindjárt jön a csorda. Vége van a vasárnapnak!*“ A plébános még egyszer megkínálta őket a dohányból – ezt már nem gyűjtötték meg –, kalapot emelve elköszöntek egymástól, és lassan, méltóságteljesen, kis csoportokban elindultak hazafelé.

Amint látjuk, a falunkban erős közösségi szellem uralkodott. Segítettek egymásnak a házépítésnél, kaszálásnál, cséplésnél, igavonóval segítettek ki egymást stb. Ha a családfő megbetegedett, katonának vitték vagy elhalálozott, a rokonok, szomszédok, barátok, komák segítettek családjának a mezőgazdasági munkában. Nem hagyták teljesen egyedül őket. Mindig tudták, mikor, miben kell segíteni, hívni sem kellett őket. A falu összetartó volt. Együtt örültek, együtt szomorkodtak. Megbecsülték egymást, egymás munkáját, mert életük célja és értelme a munka volt. Összekötötte őket a föld, amelyen dolgoztak – ez volt a paraszt szent hivatása.

Végezetül álljon itt **Mikó István** költőbarátom ideillő verse, amely híven tükrözi saját gyerekkori emlékeit a régi faluról – a régi Ájrról.

Elmerengve

Elmerengve üldögélek,
Szállongó képzeletem
Távoli gyermekkoromnak,
Tájain legeltetem,
Meg-megállva egy-egy régi,
Zsúpfedeles ház előtt,
És kutatva szunnyadozó,
Régi emlékek között.
Itt lakott a füsti Szabó,
Ott a sánta Cservenyák,
Ide a körte csábított,
Oda a cseresznyefák,
Amott pedig, ahol,
Olyan szépen virít a mályva,
Besandítva az ablakon,
Ráismerek Anyámra.

Most is, ahogy alkonyatkor,
Szokta sok-sok éven át,
Puha ronggyal csiszolgtatja,
A kormos lámpabúráját,
Hogy majd Apám jobban lássa,
Amit gyakorta szokott,
Olvasni a Bibliát, vagy,
A kalendáriumot.
Aztán felrémlenek régi
Reggelnek hangjai:
Kolomp, csengő, kanásztüzlők
Szavát vélem hallani.
Elcserdül egy karikás is,
A lég szinte megremeg,
Én pedig az unott, szürke
Valósággra rezzenek

(2006. március)

Összegzés

A térdképen összesen 67 lakóház van berajzolva. Ezekben visszaemlékezéseink szerint 94 család lakott. A háborús évek statisztikai adatait nem találtam. Meglehet, hogy nem is készítették. Az 1913-as esztendő volt a legközelebb, amikor a tornaújfalusi lakosok száma 470 személy volt (A Magyar Korona Országainak Helységnévtára – Országos Statisztikai Hivatal).

2005. december 31-én, Tornaújfalunak 130 házszáma és 1 343 lakosa van, de ezek a házsámok nemcsak a különálló családi házak számát adják, hanem a középületekét és a templomokét is, valamint a 4 drb. emeletes lakóházét is, amelyekben összesen 22 család lakik.

Utólagos megjegyzés: A Páston, a Zsarnai úttól számítva a második ház előtt egy kisebb épület van tussal bejelölve. Erre az épületre a faluban már senki sem emlékezett. Nem lehet tudni, mire szolgálhatott, kinek a tulajdonában volt és mikor volt lebontva. Ezért ez az épület a pásti fejezetben nem szerepel.

Csobó Tünde**Fejezetek a harmaci református iskola múltjából (2. rész)****4. A helyi iskolai élet**

„Add a te elmédet az erkölcsi tanításra,
és a te füleidet a bölcs beszédekre.“
(Példabeszédek könyve, 23:12)

A harmaci iskolai élet legrégebbi korszakáról, mely az 1700-as évek előtti időt foglalná magába, írott történelmi emlék nem maradt fenn. Az ezt követő időszak iskolai mindennapjairól **Balogh Béla** krónikájának köszönhetően és a protokollumok, jegyzőkönyvek segítségével lebontottuk fel a fátylat.

„Ha volt közügy, mely teljes egyoldalúságban sínlett, s ha volt hivatal, mely kellőleg nem méltányoltaték: minden bizonytal a tanítói hivatal, s a népnevelés ügye volt az ezen időszakban.“ Ezekben az időkben a falusi nép az élet értelmét a fizikai munka végzésében látta és nem „holmi tudományok művelésében. [...] Hogy a tudomány szükséges az életre, s hogy a szellemi fejlettség az, mi egyest és álamot nagygyá tehet: azon korban a legneveltségesebb állítás lett volna. S különösen a népnek, mely az államban csak fizikai hivatással bírt, s mely előtt minden körén kívüli hivatalok zárva valának, mire való lett volna a tanulás? Hiszen csak elégedetlenséget keltett volna az mély álmú türelmében, s mind jobban jobban rágódó férgeket növelt volna az akkori alkotmányos népszerkezet sok százas gyökerén. Kérdeni lehet: mire való volt hát a népiskola?... Arra, hogy a gyermek megtanulván a szóltárok énekeit, a felekezeti egyházba felavattatassék.“

Ez jellemezte az iskola működését, bizonyított erre az 1804-ben elrendelt királyi parancsolat, melyben „Rendeltetett [...] hogy leányát vagy fíját senki 3 esztendő előtt az Oskolából ki ne vegye, akkor is a Prédikátor Cenzálja meg az Úri Vatsorához való készületből, és tsak úgy adjon neki szabadságot az Oskola el hagyására, ha meg tanulta azon készületet.“

Nagy változások nem álltak be a tananyagot illetően. 1812-ben a szuperintendencia négyosztályú iskolákat rendelt el, melyekben a negyedik osztályt elvégzett diákok legfőbb tanulmányai közé is a tíz parancsolat tartozott. E mellett tartalmazta a rendelet azt is, hogy többet lehet tanítani a tehetségesebb gyerekeknek, de egyben a gyengébbeknek is meg volt engedve a kevesebb tudás. A tananyag terjedelme a lelkésztől, és részben a tanító szakmai képességétől függött. Eleinte a szuperintendencia csak annyit kívánt, hogy a „tanító ne legyen egészen képtelen, s tanítson is azt, amit.“ Talán ennek köszönhetően az 1793-as évben elrendelték, hogy az iskolákat évente kétszer a körlelkész látogassa meg, valamint, hogy a tanítókat évente ellenőrizték az erre kinevezett papok. Az erre vonatkozó

rendelet így hangzott: „Az Oskolák esztendőnként kétszer kétszer lejendő meg vizsgálattások szükségesnek ítéltetett, nem különben Oskola Mester Uraméknak esztendőnként egyszer lejendő Censúráztatások, mellyre nézve mind a Scholar Visitatones, mind a Ludi-Rector Censores Tiszteendő Urak közzül minden járásban rendeltettek, kik még az ősszel el fogják kezdeni hivatalokat.“

Az iskolalátogatások rendszeresen megtörténtek, Harmacon 1807-ben volt az első iskolalátogatás.

A legtöbb gondot a gyerekek iskolában tartása jelentette, és a szülők meggyőzése arról, hogy nem jelent elvesztegetett percet gyermekeik számára a tanulással eltöltött idő. 1838-ban királyi parancsolat próbálta szabályozni a gyermekek iskoláztatását. Eszerint „[...] rendeltetik, hogy a gyermekek 7 esztendő koroktól fogva 12 esztendő korokig Oskoláztassanak.“ Egy 1844-es egyháztanácsai gyűlés kapcsán feljegyezték, hogy „néhány Confirmációra készülő iskolás növendékek jöttek kérdés alá, kik az Úr asztalához járulni s az Oskolát el hagyni szándékoznak, holott alig léptek bé, s némelyek még bé sem léptek a törvény által kiszabott 12-ik esztendőbe; s ezekre nézve az lőn a határozat, hogy a visgálat alá botsájtathatnak, ha a bé állott Oskolai tanítás díját előre egészen bé fizetik, s egyszersmind Nyári Exámenig az Oskolát folyvást gyakorolják; a kik pedig e határozat ellenére gyermekeiket az Oskolától elfognák, két pengő [forin]tra büntetessenek.“ Ez is bizonyítja, hogy nem riadtak vissza a pénzbüntetés kiszabásától sem, annak érdekében, hogy a gyerekek kitöltsék a megszabott iskolai időt. Talán erre vonatkozólag találni legtöbb bejegyzést a jegyzőkönyvben. Egy 1844-ben tett bejegyzés így hangzik: „A Gyermekiek iskoláztatását hanyagoló szülék Tekintetes járásbeli Szolgabíró Úr fel szállítása következtében bé idéztetvén, megdorgáltattak, s e béli kötelességeknek törvény szerinti teljesítésére hathatósan intettek.“

Bár majd 10 év telt el, 1850-ben még mindig témáját képezték az egyháztanácsai gyűléseknek az iskolába fel nem adott, vagy korábban kivett gyerekek. „[...] az Egyházban 7, 8 éveket ért gyermekek, kiknek törvény szerint Oskolába kellene járnai, a szülék fel nem adják azokat, sőt az Oskolásokat is el vonják, s liba pásztorságra, pesztonkaságra alkalmazzák.“

Ez a folytonos mozgalom és fokozott figyelem a népnevelés körül végül meghozta gyümölcsét. Hatással volt a tanítói hivatalra is. Míg eleinte „a nép a tanítóban nem a tanítói képességet, hanem csak a hangot kereste, a pap pedig a szolgálai érületet“, addig 1868-ra „a közvélemény mind jobban kezdé beismerni a tanítók társadalmi fontosságát, s mind nagyobb méltánlylattal tekinté állásukat.“

5. A harmaci iskola jegyzőkönyve

A 19. században egyre jobban az egyház vezetőségének figyelmébe került az iskolarendszer. 1824-ben **Ns. Bátky Menyhért** saját költségén iskolai jegyzőkönyvet köttetett a harmaci iskola részére, ami végül is a református egyház protokolluma és számadókönyve lett.

„Bémutatta a Prédikátor azt a Hat Kontz Papirosta ma-

gában foglaló nagy könyvet, mellyet a Nemes Consistorium egyik Hites Tagja, [...] Esküdt Nemzetes F. Bátkai Bátky Menyhért Úr tulajdon költségénn Oskola Jegyző Könyvének készítettett. A Nemes Consistorium ezt a betses Ajándékot, érzékeny és hálaadó indulatokkal fogadja a Titt. Úrtól. – Mivel azomba sokkal nagyobb a könyv, mint sem ilyen kisded Oskolában Jegyző Könyvül használni szükségesnek ítélhetné a Nemes Consistorium: ehez képest jónak látta azt a határozást tenni felőle: Hogy ez a Nagy Könyv fordittasson a mikor szükség Ekkllésia Protokolumnak, egyszersmind Számadó Könyvének, és e helyett a Nemes Ekkllésia Curatora készítettessen más kissebbet Oskola Jegyző Könyvének.“

E rendelet következtében 1859-ig nem volt az iskolának saját jegyzőkönyve. Minden határozatot és észrevételet addig a református egyház protokollumába jegyezték be.

Az 1859-es jegyzőkönyv tartalmazza a számadókönyvet és a rendeleteket is. Közel 50 évig jegyezték le benne a diákok előmenetelét. „Jelen előmeneteli napló 1859/60. évtől 1905/1906 évig vezetett s lezárattott 1-167-ig számozott lappal.“ Minden bevezető szöveg nélkül ennyi áll az első lapon: *Harmaczi hely. hitv. népiskolai JEGYZŐKÖNYV 1859.* Ezt követően 5 fő részre tagolódik a jegyzőkönyv:

1. Tanítványok osztály szerinti névsorzata évenként
2. Látogatási bejegyzések s észrevételek
3. Tanításra vonatkozó rendeletek
4. Iskolai tőkepenz
5. Taneszközök

A jegyzőkönyv utolsó lapján levő „mutató tábla“ szerint:

1. Tanítványok névszerénti sorozata
2. Iskola szentelési tandíj alapítvány
3. Iskola szentelési ösztöndíj alapítvány
4. Balogh-Miklovics öszt.[ön] díj alapítvány
5. Jegyző könyv – vitele
6. Tanításra vonatkozó rendeletek
7. Pénztárnoki számadás vitele
8. Oskolai taneszközök be írása
9. Iskola látogatások bejegyzése

A jegyzőkönyvben található rovatok adatai – a fejléc – csaknem minden iskolai évben változott – bővült. Az 1859/60-as iskolai évtől az 1868/69-es iskolai évig egy-egy fejlécben ezeket az adatokat dolgozták fel:

A harmaczi hely. hitv. népiskola növendékei az 1859 – 60ik iskolai évben:

Sorszám / Tanulók nevei / Évi mulasztás havonkénti kimutatása / Szorgalmi osztályzás / Eszrevételek

A harmaczi hely. hitv. népiskola vizsgálati táblája az 1862/3 iskolai évben:

Sorszám / Tanítvány neve / Szüle neve, ház szám / Ideje: – születésének, iskolába iratásának / Erkölc / Képesség / Szorgalom / Előmenetel az egyes tantárgyakban: vallás, ének, magyar nyelvtan, olvasás, szépírás, fogalmazás, szavalás, számtan, mértan, földrajz, történet, természetrajz, rajz. / Mulasztások: igazolva, nem igazolva

„Az 1863ik évben az iskolai választmány ismét egy

újabb minta szerinti iskolai táblázatot rendelt készíteni...“

A harmaczi h. h. népiskola folyó 1863/4 iskolai évről való kimutatás. Szeptember hótól június végéig:

Folyó szám / A tanuló gyermekek: neve, szüleje v. gyámja neve s polgári állása / születési helye s lakhelye / vallása / születésének éve és napja / iskolába adásának éve és napja / jelleme t. i: tehetség, szorgalma, magaviselete / mulasztása a lefolyt évben: igazolva, nem igazolva / Tantárgyak! melyik kézi könyvből! melyik rész vagy laptól meddig! minden tantárgyból külön kimutatva. / Jegyzések

6. Tanulókkal kapcsolatos adatok

Az 1859/60-as iskolai évben a legtöbb figyelmet a táblázatban az évi mulasztás havonkénti kimutatásának szentelték. Ez az 1863-ban kiadott rendelkezés folyamán változott meg, mikoris a szülők adatai és a tantárgyak külön-külön való értékelése is felkerült a jegyzőkönyv lapjaira.

A szülők adatai közül érdekességképpen kiemelem a foglalkozásukat, melyet be kellett jelenteni és íratni a gyerekek adatai mellé. E szerint a szülők között volt: „mezőkerülő, földműves-földműves nő, mérnök, kocsis, kovács, kovács mester, kerülő, bacsó, kondás, zsellér-zsellér aszszony, haszonbérő, cigány-muzsikus cigány, úr, helybeli korcsmáros, muzsikus, urasági béres, cseléd, kézműves, gazda, lelkész, új magyar és **Fejes Pál**, a **Bornemissza** úr gazdája.“

A tanulók értékelése, azoknak megfogalmazása szinte évről évre változást mutatott. Volt idő, mikor csak egy-egy szóval minősítették az egész évi szorgalmat, de volt olyan év is, mikor a tanulók fejlődését értékelték, tantárgyakra lebontva.

A harmaczi helv. hitv. népiskola növendékeinek 1859/60ik iskolai évbéli szorgalmi osztályzásai: kitünő / 1-ső / gyenge

Az 1861/62-es osztályzások megnevezése:

„Kitünő – gyenge, jó gyermek / jó eszű – gyenge, szelíd gyerek / igyekező – első osztályú / gyenge, fejletlen eszű – gyenge, jámbor / fenyítendő – első osztályú, akaratos / gyenge, igyekező – közép / gyenge, tehetségű – közép tehetségű – alattomos / gyenge“

1862/63-as iskolai évben osztályozták először külön az erkölcsöt, a képességet, a szorgalmat és minden tantárgyat.

„Erkölc: 1. oszt. / fegyetlen / fenyítendő /

Képesség: jó eszű / türhető / van / gyenge

Szorgalom: kitarító / jó / meglehető / igyekező / kevés / kis / türhető / közép / igyekezni szeret / szorgalmas

Különböző tantárgyak: kis / dicséretes / első osztályú / igyekező-gyenge / gyenge / helyes / igyekező / jó / türhető / meglehető / ismergeti / marathatos / vigyázatlan (szépírást) / próbálgatják (fogalmazás)“

Az 1863/64-es esztendőben már ismét elhagyták a külön-külön való minősítést, itt már csak a „Jellem: t. i. tehetség, szorgalom, s maga viselet“ összegzése jelenik meg, ekképpen: „kitünő esz – jó viselet / közép jó esz – jó erkölcs / esz közép – erkölcs fegyetlen /meglehető – er-

kölcs első osztályú / türhető – akaratos / kis igyekezet – erkölcs fenyítendő / jó eszű – szelíd erkölcsű / gyenge“ – (a továbbiakban az erkölcsi minősítésnél ismétlődnek az előbb leírtak) „igyekező / közép tehetségű / szorgalmas / kevés igyekezet / közép gyenge /jó közép esz / középszerű / jó eszű, de hanyagolta ez évig“.

1865/66-os iskolai évben ismét változás állt be, ami a minősítést illeti. Ekkor ismét összevonva – egy-két eset kivételével –, egyetlen szóval értékelték a tanulókat. „Úgy mint: közép esz / igyekező / gyenge, csak konfirmálásra jó / gyenge / dicséretes / kielégítő / gyenge de szorgalmas / szorgalmas / középtehetség / esze vólna – de »erkölcstelen szüléje szavára nem hallgat: munkára befogták az egész évbe, ők lássák a mit nyernek jövőben«.“

Igazi változást az 1896/97-es iskolai év hozott e tekintetben, mert ez volt az első év, mikor már nem szóval, hanem számjegyekkel történt az értékelés.

A tanulók adatai közt találtam feljegyezve felekezeti hovatartozásukat is. Ezt először az 1863/64-es iskolai évben írták be a többi személyes adat mellé. E szerint járt iskolába: „református, protestáns, római katolikus, izraelita és cigány“ (az utóbbi három közül az első bejegyzettek az 1864/65-ös évben voltak).

Ezen adatok mellett számot kapunk az évenkénti létszám változásairól is. A tanulók létszáma 1859 és 1869 között nem mutat nagy növekedést vagy csökkenést, évenkénti megosztottságuk: 1859/60-ban 59 diák, 1860/61-ben 59 diák, 1861/62-ben 54 diák, 1862/63-ban 47 diák, 1863/64-ben 48 diák, 1864/65-ben 58 diák, 1865/66-ban 48 diák, 1866/67-ben 59 diák, 1867/68-ban 53 diák, 1868/69-ben 54 diák.

7. Iskolai alapok, segélyezések

Az iskolák csak akkor felelhettek meg igazán a nagy feladatnak, mely a művelődés terjedését eredményezte, ha a társadalom részéről kellő erkölcsi és anyagi támogatásban részesültek.

A harmaci iskola is rendelkezett iskolai alappal, melyet az iskola korszerűbb fejlesztésére és tanszerek vásárlására fordítottak. „Az egyházkerületi iskolai bizotmány 1858-ik évben közzétett rendeletében minden egyházközségben egy iskolai pénztár felállítását határozván meg, mellynek kamatjai részint szegény gyermekek nevelésére, részint iskolai taneszközök beszerzésére lesznek fordítandók, – ezen pénztár alapjául következő forrásokat jelölt ki: a., minden iskolába feladott gyermek fizet: 10 krz a. ért. b., minden új házaspár fizet: 10 krz a. ért. c., mindenfel nem adott isk. köteles: 20 krz a. ért. d., minden iskolát mulasztó naponként: 2 krz a. ért. e., ehez csatolandó 2 templomi hirdetés évenként.“

Emellett viszont „áldozatkész egyének és nemes gondolkodású tanügybarátok“ alapítványokat és ösztöndíjalapokat hoztak létre a tanulók jutalmazására és segélyezésére.

Az 1862-ben épült iskola emlékére és örömére egy alapítványt hoztak létre.

„**Stellkovics Károly** úr, itt lakó haszonbérő s csend-

biztos, – azon indítvánnyal lépett fel, hogy a jelen ünnepély emlékéért a legméltóbban látná megörökítve, ha a jelenlevők az iskola javára, tetszésük szerinti adományaikból, egy alapítványt raknának össze. – Az elindított ív körül ért, s 72. o.[sztrák] e.[züst] florin)t. volt azon feljegyzve, mint iskolai czélokra fordítandó emlékek alapítvány.”

Az iskolaszenteselési alapítványnak két oklevele lett.

„A harmaczi egyháztanács, midőn az iskolai czélokra nyújtott nemes adományt hálás köszönettel kezéhez veszi: nem elégszik meg azzal, hogy azt kizárólagosan a nevelés időszaki érdekeinek adja át, hanem örökíteni óhajta abban az adományozók, s az alkalom emlékéért is. Ezen kettős célt úgy hiszi legbiztosabban elérni, ha a nevelés ügyét közvetlenül istápolva: közvetve a szülőkre is kiterjeszti ezen adomány melegítő sugarait; 's így mind a szüle, mind a gyermek keblében megőrzi s fentartja – névben és elismerésben – az alapítás emlékéért. Mire nézve két alapítványban helyezi el ezen összeget, úgy mint: A takarékpénztári részvény járulékait szegény szülők gyermekeinek nevelési-tandij-fizetésére, a 20 ftot pedig jó tanulók szorgalmi kitüntetésére, – ösztöndíjakra – fordítandja, – s mind kettőt iskolaszenteselési alapítvány címen bocsátja az utódok hű kezelésére.“

E két alapítvány oklevele így hangzott:

I. Iskolaszenteselési tandíj alapítvány

„A harmaczi ref. egyház, a rimaszombati takarékpénztárban vásárolt egy részvényét kizárólag a helyi nevelés ügyének emelésére óhajtván fordíttatni: örök időkre alapítja, hogy ezen részvény folyó kamatai a szegény gyermekek tandíjának fizetésére használtassanak, hogy így mind ezeknek mód nyújtsék a jobb neveltetésre, mind pedig a tanítói buzgó fáradozás is az ezekért járuló – különben csekély – tandíj megtérítése által, némileg jutalmazva legyen.

Az ezen jótéteményben részesítendő gyermekek, az iskolai választmány előterjesztése után, mindig az egyháztanács fogja utólagosan kijelölni, 's a szerint, a mint a takarékpénztári részvénytőke, 's ezzel együtt annak évi járuléka is nevedni fog, annyi gyermeket mentend fel a tandíj fizetés köteleességétől, a mennyinek a tanító részerei megtérítését, a járuló kamatok fedezhetendik.“

II. Iskolaszenteselési ösztöndíj alapítvány

„A harmaczi ref. egyház, 20. húsz o.[sztrák] e. [züst] florin)tokat tőkésít állandóan, 's kamatoztat oly czélokból, hogy az iskolaszenteselési ösztöndíj alapítvány címen külön kezeltetvén, kamatai a nyári közvizsga alkalmával, a jó tanuló fiú 's nő gyermekeknek nyilvánosan osztassanak ki minden évben. Az egy forint húsz krajczárt tevő kamat kiosztása következőleg határozatodik meg: egy fiú 's egy nő gyermek kapjon külön külön 30 o. [sztrák] e.[züst] kr.[ajcárt]. Más fiú 's nő gyermek külön külön 20. kr.[ajcárt].t. ismét egy fiú 's nő gyermek külön külön 10 krt. – Ezen alapítványi tőkénél a fő felügyelet a gondnokot, – az ellen őrködés pedig az iskola felügyelőséget illeti.“

Balogh Béla egyháza iránti szeretetből és az oktatás előmozdítása érdekében szintén egy ösztöndíj-alapítványt

hozott létre 1860-ban, házasságkötésének évében.

„A lelkész nyilvánítja, miszerint nejével – f[olyó] évi Jún. 12-én történt egybekelése emlékére egy iskolai ösztöndíj alapítványt óhajta letenni, oly czéllal, hogy annak évi kamatai szolgáljon örök időkre az egyház községi szorgalmas tanuló gyermekek némi javalmazására, s hogy ezen alapítvány volt a nejéről Balogh–Miklovics alapítvány nevet viseljen. Ezen alapítványi összeg 40. negyven o.[sztrák] ért[ékű]. forint.“

A harmaczi iskola jegyzőkönyvében olvasható a Balogh–Miklovics ösztöndíj alapítványi oklevél másolata, melyet így jegyzett le a lelkész:

„Ösztöndíj alapítványi oklevél“

Alólrít, a harmaczi helyi [ét] hitv.[allású] egyháznak ez idő szerinti lelkésze, feleségemmel – Miklovics Rózsával folyó hó 12-én történt egybekelése emlékére, egy iskolai ösztöndíj alapítványt teszek le, – nem csak azért, hogy ez által a zajos lakodalmi mulatságnál méltóbban ünnepelhessem egybekelésemet, hanem: hogy a nép nevelés ügyének, ha legalább csekély lendületet is adjak, – a neveléstől várva egyedül, hogy a nép a javára czélzó korszerű eszméket s törekvéseket felfogva s magáévá téve, azok alapján jövőjét széppé s virágzóvá tegye.

E czélből ajánlok, s a harmaczi ref. egyház főfelügyelete alá le is teszek 40, az az negyven osztrák értékű forintokat, oly rendelkezéssel, hogy ezen összeget a helybeli iskola választmány lelkiismeretesen kezelvén, törvényes 6 % kamatait, évenként a harmaczi ref. iskola három jó tanuló közt ossza ki, és pedig a következő arányban: Az egész iskolában legjobb s legszorgalmasabb fiú tanulóknak egy forint, a legjobb s legszorgalmasabb leánynak egy forint, és végül annak, ki egész évben soha ok nélkül iskolát nem mulatott, adassék 40 krajczár osztrák értékben, – ha pedig többen is lennének ilyenek, akkor ezen utóbbi díjt nyerje az, ki köztük egyszersmind legtöbb előhaladást tanúsított. Ezen ösztöndíjak mindég az évi nyári vizsgák alkalmával, a gyülekezet előtt adassanak ki.

Különbö a díjkiosztásra nézve szabájjal kérem, hogy azt a tanító Úr az iskolai választmánnyal közösen ítélje oda, s az egyeniségre legkisebb tekintet nélkül, érdem szerint ossza ki, – és a legjobb tehetségű s díjt érdemelhető tanulóknál is az ok nélküli iskola mulasztásokat hátrányul számítsa fel.

E csekély alapítvánnyal csak a gyermekek szorgalmas iskolabajlásukhoz akarok ösztönt adni, – mitől mindenestre sokat várok az előhaladás s a rendre nézve. – A valódi előhaladás jutalmazására, hiszem, hogy jövőben magok a felvilágosult utódok, s egyes lelkes pártfogók fognak időnként alapokat jelölni. És épen ezen okból, ez alapítványt Balogh–Miklovics alapítványnak kérem nevezetni.

Költ Harmaczon, Június hó 17-én 1860

Balogh Béla harmaczi ref. pap“

Az alapítványi oklevél minden sorából kitűnik a nagynevű papnak a népnevelés ügye iránt tanúsított lángoló szeretete.

A tanító buzgalmát bizonyítják azok a bejegyzések is,

melyekben az ösztöndíjakon kívül is próbálta segíteni és ösztönözni diákjait. „Indítványba hozatott, s illetőleg elhatároztatott, hogy a mennyire isk. pénztárunk engedendi, jövőre legalább egy o.[sztrák] e.[züst] forint erejeig vásároltassanak különböző tárgyak, nevezetesen: bevonaszolt író thékák, igen olcsó olvasó könyvecskék, rajzónok, vagy olcsó természet rajzi képek sat, hogy azok a magokat kitüntetett növendékek, vagy a reményteljes kezdők között, kik az ösztöndíjuktól nem részesülhettek, osztassanak ki, mint ébresztő jutalmak.“ A tanítóhoz hasonlóan a lelkész is szíven viselte a jövő nemzedék szellemi fejlődését. Rendszeresen jutalmazta anyagilag vagy erkölcsileg a vizsgán jól szereplő tanulókat. Erről többször is olvashatunk az iskola jegyzőkönyvében. „...a lelkész kitüntetési díjjal ajándékozta meg, mint jó tanulókat: **Tóth Istvánt, Bátly Lajost, Léhi Juliánnát, Tóth Sárát**, tiz-tiz s. e. krajczárral jutalmazván őket.“ „...tíz tíz krajczárral jutalmazá a lelkész: **Rácz Etelkát és Rácz Magdát**, jó tanulások s felelésökért. **Tóth Boresát** szorgalmas iskolába járásáért, s dicsérettel tüntette ki: **Tóth Susannát, Czene Jánost, Árvai Apollóniát**.“

A harmaczi előjárásáról és magáról a népről is elmondható, hogy szíven viselte a népnevelés ügyét, és igyekezett is tenni annak előmozdítása érdekében. „Általában örömmel jegyezhető fel, hogy Harmacz községének derék lakossága meleg szeretettel szolgálja az iskola ügyét, ami nem kis érdeme a vezetőknak, első sorban pedig az iskola derék tanítójának.“

8. A tanterv

„Aristoteles megfelelt arra a kérdésre, mit kell tanítani:
Azt – úgymond, – ami szabad emberhez méltó!“

(Finácy Ernő)

A legrégebbi feljegyzés, amit a tantervvel vagy a tanítás rendjével kapcsolatban találtam, 1812-ből való. Ekkor rendelték el ugyanis, hogy az iskolák négy osztályosak legyenek és szorgalmasan tanítsák a vallást. Ez áll a protokollum 147-ik oldalán: „Bé adta Tisztelendő Esperes Ur a már közhírré tétetett, a nemzeti oskolákban a vendég Superintendencia által helyben hagyatott Tanítás rendjére tett következendő jegyzéseit, melyek helyben is hagyattak.“

A z e l s ő F i ú O s k o l á b a n tanúlják a gyermekek ama Reggeli és Estvéli 298-dik, 306-dik rövid ditséreteket, és amaz Atya, Fiú Szent Lélek Istenről 315-dik jeles ditséretet: Szent vagy örökké...

A m á s o d i k F i ú O s k o l á b a n tanúlják amaz étel előtt és után való 312 és 313-dik ditséreteket, az első és ötödik soltárokat, ezt az utolsót pedig tsak a negyedik versig.

A h a r m a d i k F i ú O s k o l á b a n Az Úri imádság magyarázatját, melly így kezdődik: Menybéli Felséges Isten, az Apostoli hitnek magyarázatját; 254-dik ditséretet, a 24-dik soltárnak három elsőbb verseit, és a 119-dik soltárból: Én Istenem taníts utaidra.

A n e g y e d i k F i ú O s k o l á b a n A Tiz Parant-

solatoknak magyarázatjokat: Emeld fel szived, füled sat. A 130. soltárt, úgy az Úri Szent vatsora előtt és után való énekeket: Halgasd meg Úr Isten, kérésemet, Óh én Lelkem ditsérjed Istenedet.

H a s o n l ó k é p p e n a L e á n y O s k o l á b a n is a lehetőségig meg kell tartani a leányok eleibe szabott tanítások rendit, ezzel a hozzá adással, hogy ők is az ő lassításik szerént tanúlják a feljebb ajánlott ditséreteket és soltárokat, oly móddal, a minémüvel a fiúk tanúlják: egyebb aránt ezekre fel fognak a Tiszteletes Oskola Visitátor Urak kötelességek szerint a Tisztelt Helybeli Prédikátor Urakkal vigyázni.“

Pontos kiadási idejét annak az *Ideiglenes Tanrendnek*, melyet az iskola jegyzőkönyvében találtam, nem tudtam kideríteni, de abban a két jegyzőkönyvi kivonatban, mely a gömöri helvét hitvallású egyházmegye Hétben tartott gyűléséről szól, ez olvasható: „Tanítóink jövő évben is az ideiglenes tanrendszerhez alkalmaztassák magokat. Ezt a határozatot 1839. szeptember 1-én hozták, és az eredeti jegyzőkönyv 55. szám alatti VIII. számú rendelete volt.“

Ideiglenes Tanrend

Első Osztály

Első Félév

1. Bibliai elbeszélések az Ótestamentumból, a tanító által, élő szóval, a teremtéstől Mózesig. Hübner után.
2. Szótagok, egyhangú szók elemzése hangokra, – Hangok, szótagok és szók megjelelése írással, vagyis betűk, szótagok, egytagu szók írása, olvasása táblán.
3. Több tagú szók hangokra elemzése, írása, olvasása.
4. Nagybetűk írása palatáblán. Átmenet az írott betűkről a nyomtatott betűkre. A Sárospataki ABC és elemi olv. könyvből. Első folyam első szakasza. Vezérkönyv az ABC tanításához tanítók számára. Elemi olvasás írás olvasásban.
5. Számolás 25-ig – egyesek, tízesek megkülönböztetése.
6. Rövid imák, – erkölcsi, illemi szabályok.

Második Félév

1. Bibliai elbeszélések Mózesről Salamonig, a tanító által élő szóval.
2. Tárgynevek (nem és faj különböztetés) mondása, írása, olvasása, betanulása, táblán és az elemi olv. könyvből. ABC könyv első folyam 2ik szakasza.
3. Számjegyek ismertetése, írása. Fejbeli és írásbeli számvetés százig s lefele.
4. Erkölcsi történetecskék elbeszélése, a vallásos erkölcsi könyvből. Imák, néhány énekek, illem és erkölcsi szabályok betanulása.
5. Éneklés egész éven naponként a nagyobb osztályokkal.

Második Osztály

Első Félév

1. Bibliai elbeszélés Salamontól Héródesig, a tanító által, élő szóval.
2. Az elemi olv. könyvből és táblán a tárgyak neveinek,

minőségeinek, tulajdonságainak mondása, írása, olvasása. Egyszerű mondatok írása, s olvasása. Igék mondása, írása, olvasása táblán és az olv. könyvből. Második folyam, első és második szakasz.

3. Számítanból: Gyakorlás a fej és írásbeli összeadásban, kivonásban, tízesekkel, százassal.

4. Rövid erk. elbeszélések olvasása, a Vallásos erkölcsi könyvből.

5. Imák ismétlése. Énekek, illedelmi erkölcsi szabályok tanulása.

Második Félév

1. Bibliai elbeszélések Krisztus születésétől, a tanító által.

2. A tárgyak részeinek különböztetése, elnevezése. Egyszerű mondatokból alkotott leírások olvasása, tárgyak állatok növények sat. leírása. Az elemi olv. könyvből. Második folyam, harmadik, negyedik szakasz.

3. Számítanból első gyakorlatok a szorzásban és osztásban, kisebb számokkal, tízesekkel, fejből és táblán.

4. Rövid erkölcsi elbeszélések olvasása, folytatva a vallásos erk. könyvből.

5. Szent történetek tanulása, 1., 2., 3. szakasz, könyv nélkül.

6. Vallásra való bevezetésből, – előlről az emberig.

7. Alkalmi könyörgések olvasásra, tanulásra.

8. Felálló énekek tanulása.

9. Szépírás kezdetes előpéldányról.

Harmadik Osztály

Első Félév

1. Bibl. elbeszélés, folytatva és bevégezve a tanító által, élő szóval.

2. Szent történetből könyv nélkül a 4., 5. és 6. szakasz.

3. Vallásra való bevezetésből az embertől Isten ösmere-téig.

4. Vasárnapi és hétköznapi énekek tanulása, a Zsoltárokból és dicséretekből.

5. Tárgyak: olvasásra, írásra, elbeszélésekre, könyv nélkül tanulásra: a., Világ és föld ösméretből. Égtájak, hől, föld, hajnalcsillag, csillagok, nap b., Természetrajzból, első folyam: állat ország.

6. Magyar nyelvtan: betűtan, szótan, nevek, igék, részszók, névmások, beszédrészek általános átnézete. Tanító számára vezérkönyv a magyar nyelv tanításában.

7. Számítanból, római számírás. Egyesek, tízesek, százassal számolás. Öszeadás, kivonás ismétlése. Szorzás és osztás nagyobb számokkal. Számok oszthatósága, legnagyobb közösztó, legkisebb közös sokas kikeresése.

8. Írásbeli feltevények, a reáltudományokban előforduló leírások utánszerkesztése fejből.

9. Szépírás, éneklés, szavalmányi darabok tanulása és fölmondása.

Második Félév

1. Szent történetből a 7., 8. és 10. szakasz könyv nélkül.

2. Vallásra való bevezetésből: Isten ösmérete végig.

3. Vasárnapi, hétköznapi alkalmi énekek, könyörgések.

4. Tárgyak: olvasás, írás, elbeszélés és könyvnélkülözésre. a., Világ és föld ösméretből; Magyar hon földrajza b., Természetrajzból; Első folyam: Növény és ásvány ország. c., Nyelvtanból; Szótan, név ragozás.

5. Számítan; bevezetés a törtékre, s az előbbieket ismétlése.

6. Írásbeli feltevények a reáltudományokban elő forduló leírások után szerkesztése.

7. Szépírás, éneklés, szavallás.

Negyedik Osztály

Első Félév

7. Új testamentom olvasása, jelesül Máté. 2., Luk. 2., Máté 3., Jan. 1., 2., 3., Luk. 4., 5., 6., 7., 8., Máté 14., Jan. 17. részeik.

2. Keresztyén erkölcs tudományból a főbb kérdések.

3. Keresztyén katechizmusból (Heidelbergi) a főbb kérdések. A következő kérdések nevezetesen csak olvastassanak és magyaráztassanak u. m.: 8., 9., 11., 32., 33., 34., 35., 38., 40., 41., 44., 49., 51., 54., 67., 73., 74., 76., 79., 84., 107., 111., 117.

4. Énekelhető Zsoltárok, s dicséreteket tanulása, s ismétlése, apostoli hitforma, tíz parancsolat.

5. Tárgyak: olvasás, írás és tanulásra. a., Történelemből; Magyarok története, a vezérek s Árpád házból királyok alatt. b., Természetrajzból; első folyam ismétlése, és a második folyam olvasása. c., Nyelvtanból; Név és ige ragozás.

6. Írásbeli feltevények, Levelek, Nyugták.

7. Éneklés, írás szavallás.

Második Félév

1. Új testamentom olvasása. Máté 21., 26., 27., 28., Luk. 10., 15., 16., 18., részei.

2. Keresztyén katechizmusból (Heidel) a főbb kérdések.

3. Keresztyén vallás rövid foglalatából a főbb kérdések.

4. Mindenféle énekek, imák, erkölcsi, illem szabályok, apostoli hitforma, tízparancsolat ismétlése.

5. Tárgyak: olvasás, írás és tanulásra a., Történelemből; A Magyarok története, a különböző, és Habsburg házból királyok alatt. b., Természetrajzból; az első folyam ismétlése, a második folyam olvasása. c., Nyelvtanból; mondattan, mondattagok ismertetése. Helyes írás főbb szabályai. Írásbeli jelek feltevése.

6. Számítanból, az eddig tanultak rövid ismétlése, törtek szorzása s osztása öszveköttve arany szabályal.

7. Írásbeli feltevények, levelek, nyugták, kötelezvények, szerződészek.

8. Éneklés, szépírás.

9. Természettan.

Ehhez a tantervhez a tanító számára megadott könyvek: Elemi olvasás (Sárospatak, 1853), Vezérkönyv a Magyar nyelv tanulásra (Sárospatak, 1855),

Vezérkönyv Számítanban (Sárospatak, 1856)

Kiadott könyvek a tanulók számára: ABC, Erkölcsi ol-

vasó könyv, Világ ösmeret, Természetráaj, Magyarország története, Magyar nyelvtan, Útra való bevezetés, Szent történetek – Keresztyén erkölcsan, A keresztyén vallás rövid foglalata, Keresztyén katechizmus, Kis katekizmus, Hübner bibliai történet, Halotti énekes. (Ez utóbbiak mind sárospataki kiadásban jelentek meg.)

Meghatározott taneszközök: Fali olvasó táblák, számológép, térkép, földteke, természetrajzi ábrák, palatáblák, szépírási példányok.

Az 1858. szeptember 28-30-a közt Debrecenben megállapított népiskolai szervezet alapján „a szorosabb értelemben vett népiskolai nevelés tehát csak négy osztályra terjedvén, ezek tanrende következőn állapítottatott meg:

Tantárgyak czime:

1. Beszéd és értelem gyakorlatok
2. Vallásan
3. Írás olvasással kapcsolatban
4. Számtan
5. Mezei gazdaságtan
6. Szépírás
7. Női tan

I. osztály

1. Beszéd és értelem fejlesztés, szóval
2. Vallás: ó és új szövetségi – vallásos erkölcsi érzelmek s kegyességet ébresztő szent történetek. Ideiglenes kézikönyv: Hübner. – továbbá: rövid alkalmi könyörgések, tiz parancsolat, úri imádság, apostoli hitforma, vers.
3. Írás, olvasás: Folyékonyan olvasni, részint diktálás után, részint könyvből írni. Kézi könyv: sárospataki a. b. c. a., Magyar nyelvtan: beszéd és értelem gyakorlatul. b., földrajz: beszéd s értelem gyakorlatok nyomán. c., történetan: lásd vallás. d., természet rajz: beszéd s értelem gyakorlat alakjában.
4. Számtan: 20-ig a négy alapszámjeggyel.

II. osztály

1. Vallás: kézi könyv: szenthistória 1-ső része. Zsoltár, ének, vers.
2. Írás, olvasás: értelmes olvasás; – a magyar nyelvtan elemei, olvasásból; írás: diktálás, másolás s fogalmazás útján; osztályi kézikönyv az: Erkölcsi olvasó könyv. a., Magyar nyelvtan: elemek, beszédrészek. b., földrajz: kézi könyv: a pataki világ s földismeret. c., történet tan: kézi könyvül: bibliai történetek. d., természetrajz: téiben állat, nyárban növénytan.
3. Számtan: 100-ig a négy alapszámjeggyel.

III. osztály

1. Vallás: kézikönyv: vallásra való bevezetés. Osztályi könyv a Biblia, olvasás könyvül s az idézeti pontokra vonatkozólag. továbbá: Mózes irt 5 könyvet, s négyet evangyelisták irtanak. Zsoltár, vers, ének.

2. Írás, olvasás: 4-ik osztállyal együtt: nyelvtani és fogalmazási gyakorlatok, folyóírás olvasása. a., Magyar nyelvtan: alaki rész. b., földrajz: világ és földismeret. c., történet tan: Magyarok története főbb vonalai; kézi könyv: sárospataki Magyarok története. d., természet rajz: 2-ik osztályt folytatva (mint ott)

3. Számtan: folytatva a négy alapszámjeggyel.

IV. osztály

1. Vallás: kézi könyv: Bevezetés a vallásra folytatva. Erkölcsan: kézi könyv: a Sárospataki erkölcsan. Szent história 2-ik része. Zsoltár, vers, ének, dal.

2. Írás, olvasás: lásd 3-ik osztály. a., Magyar nyelvtan: mondattan, levelek, nyugták sat. b., földrajz: világ s földismeret c., történet tan: Magyarhon történetéből főbb események. kézi könyv: pataki Magyar tört. d., természet tan: ásványtan.

3. Számtan: négy alap számjeggyel, hármasszabály, törtétek.“

A tantervvel kapcsolatosan nem sok határozatot jegyeztek fel. Viszont az 1861. február 7-én kelt esperesi körlevélnek ez volt az egyik pontja: „Az is óhajtandó, hogy az 1848-iki törvények tanítása minden iskolában a tantárgyak közé felvetessék; a földrajzra nézve a múlt évben betiltott kistükör győzött; a megyék régi felosztása szerint tanítassék; a mit a sárospataki földrajzban is megtehetni, szükség, hogy meg tétessék. Végre miután a hazafiúi érzület nem tartatik többé bűnnek; a nemzet ajkán el nem némúlt nép himnusz u.m. H a z á d n a k r e n d ü l e t l e n ü l é s I s t e n á l d m e g a M a g y a r t, az iskolába tanítassék be“.

9. A művelődést szolgáló eszközök

Akár a megye többi falusi iskolájában, eleinte a harmaci iskolában is berendezések és tanszerek szűkében voltak. Az iskolában ott állott az öreg fekete tábla, a tanító széke és valami ülőalkalmatosság a gyerekek részére. Az iskola épületének bővítésével, majd újjáépítésével a berendezés is megújult, gyarapodtak a taneszközök.

A meglévő felszerelések karbantartása többnyire nem a tanító feladata volt, hanem az egyházon keresztül a kúrátorra hárult. „[...] az író tábla is színét vesztvén megfestetése a gondnokra bízott.“

Az iskola jegyzőkönyvében egy 1879-es leltár kapcsán feljegyezték az akkor használatban levő iskolai taneszközöket. A felsorolás mellett olvasható egy-egy taneszköz akkori értéke és megjegyzés az állapotára vonatkozólag.

Taneszközök:

1. Egy fekete festésű fatábla számoláshoz		
2. Egy földgömb	3 ft.	50 kr.
3. Magyar ország térképe		
Vászonra feszítve 1862ben. (Holle-féle)	4 ft.	84 kr.
4. Európa térképe. Vászonra feszítve	4 ft.	84 kr.
5. Egy darab számoló gép sodronyon		
100 golyóval	4 ft.	
6. 16 darab természetrajzi tábla		6 ft.

7. 17 darab fali olvasó tábla. Sárospatak	84 kr.
8. Egy vonalzott fekete fali tábla írás gyakorlathoz	2 ft.
9. Gönczy féle ABC fali olvasó tábla	2 ft. 40 kr.
10. Egy szekrény a taneszközök tartására, készült 1875	9 ft. 30 kr.
11. Gönczy Pál Stieler iskolai atlasz, 28 térképet foglal magába	2 ft. 70 kr.
12. Maszák fali rajzminták Délkör és szállítása 1879ik év nov. 20.	1 ft. 90 kr.
13. Hernyózó olló rúgóval, zárral ellátva	
14. Gönczy Magyarország térképe vászonra húzva	

A Sárospatakon összeült Literania Deputatio „[...] az 1829. évben megrendelte, hogy az iskolában a kijelölt kézikönyvek szerint tanítsanak, nem pedig holmi régi manuálisokból. Azt is ajánlotta, hogy minden egyházmegyébe iskolai könyvtárak állíttassanak, melyből a falusi tanítók magokat is tökéletesíthessék, s tanítványaik által is olvastathassák.“ Ezt követően az 1858-ban végezett leltár a „könyvek leltára“ volt. A könyv címe mellett feltüntették: a „vezér könyv darab“-számát, a „tankönyv darab“-számát, „milyen állapotban van?“ és e mellett külön jegyezték fel, ha a könyv már „elhasznált“ volt. A könyv állapota lehetett: „jó, félviselt és rongyos“.

A harmaczi iskola tanításra vonatkozó könyvek czime:

1. Világ és földismeret 1857
2. Erkölc: vallásos olvasó könyv
3. Magyarország története
4. Magyar nyelvtan vezérkönyv
5. Természettan
6. Természettan kérdésekben
7. Árvai: Szenttörténelem (olvasó könyv)
8. Gazdasági kis tükör
9. Természetrájk régi kiadás
10. Kótatár négy szöllumra
11. Szegény gyermekek részére két db. Magyar ország történet
12. Árvai óh és új testámentomi vezérkönyv
13. Két darab új testamentom olvasásra
14. Magyar hon kézi térképe papírosan
15. Két Magyar ország története, újabb, szegény gyermekeknek
16. 4 kötet bekötött Néptanítók lapja
17. Gömör térképe
18. Gazdasági utasítás Fatenyésztés bekötvé
19. Szent biblia olvasáshoz
20. Szent történelem az Egyetemes tanügyi bizottmány által
21. Földgömb kalauz
22. Kis vasárnapi újság – Kisújság
23. Népkertésze Méter mérték rendszer
24. Számtani példatár, 10-ik kiadású és Magyar történet
25. Polgári jogok és kötelességek ismerete
26. Számolási gyakorlatkönyv
27. Schubert természettan

28. Magyar nyelv Nagy Lászlótól I. II. 111. IV-ik osztálynak
29. Beszéd és értelem gyakorlat
30. Maszák útmutató a rajztanításban kivágott mintával
31. Gönczy ABC vezérkönyv
32. Mértan Zsindely Sárospatak
33. Természetrájk átnézete Bopptól
34. Gyakorlati szabályzat a tomázáshoz
35. Ismétlő iskolások tankönyve
36. Bököly Magyar nyelv könyv
37. Varga Babonák könyve 300 fital jutalmazott mű
38. Gyümölcs és Eperfa tenyésztés Gönczy Pál
39. Írva olvasás és rajzolásához előgyakorlat Gyertyánfától
40. Életrendi kalauz. Czélszerű életmód
41. Néptanítók lapja
42. Egészségtan és Életmentés vezérkönyv Széll Lajos dr.
43. Tréfás számtani feladványok
44. Négyes dalok zsebkönyve

Ezeket nem csupán saját pénzén vette az iskola, hanem adományként is kapott közülük többet. Az első kilenc könyvet T. **Ragályi Ferdinánd**, további könyveket pedig T. **G. Vilmos** ajándékozott az iskolának.

A könyvek az emberi művelődésnek mindig az egyik leghatalmasabb előmozdítói voltak. Azt, hogy a harmaci emberek többet olvastak-e, mint általában szomszédaik, nem lehet biztosan tudni, de a község népkönyvtárát „a község lakosai különösen a téli hónapokban oly nagy mértékben vették igénybe, hogy azt évről évre szaporítani kellett.“

10. Az 1868-as Eötvös-törvény megjelenése

1867-ben ismét **Eötvös Józsefet** hívták vissza a közoktatási kormány élére, hogy gazdag tapasztalatai alapján tovább folytassa az 1848-ban megkezdett reformokat.

Legfontosabbnak a szűkebb értelemben vett népoktatásügy fellendítését tartotta. E célja tisztán kitűnik a következő kijelentéséből is: „Nem osztozom azon nézetben, hogy a felsőbb oktatás a szorosán vett népnevelésnél nagyobb befolyást gyakorolna a népek műveltségi állapotának emelésére, s hogy ennél fogva mindenekelőtt magasabb tanintézetek tökéletesítésére kellene fordítani figyelmünket. Meggyőződésem szerint helyesen jártunk el, midőn az ellenkező irányt követve, a közművelődés mezején célba vett reformjainkat a népoktatás szervezésével kezdtük meg.“

Az 1868-as népoktatási törvény igazi mérföldkő lett az oktatás útján. E törvény által osztották fel a népoktatási intézeteket elemi, felső népiskolákra és polgári iskolákra. Az országot tankerületekre tagolták, mindegyik tankerület élére egy tanfelügyelőt és a tanfelügyelő mellé megyei iskolatanácsot állítottak. Gömör megye első tanfelügyelője **Ebeczky Emil** lett, aki 1869. november 4-én meg is tartotta a megyei iskolatanács első gyűlését. A népoktatási törvény az ismétlő iskoláztatást is nagy mértékben előmozdította. Határozottan intézkedett annak működéséről.

A harmaci iskola jegyzőkönyvének lapjaira így jegyezték fel a törvényhozta változásokat: „Az 1869. évben

iskolai életünknek egy új korszaka kezdődött, a midőn nem csak a főtiszteletű egyházkerületi iskolai kormány, hanem a Magyar Vallás és Oktatásügyi Magas Miniszté-

Egyházi jegyzőkönyv – részlet

rium is – érezvén a haladó korszakhoz képesti – iskolai hátrányt, az egész haza szerte hozott törvényei által új lendületet adott annak virágzására s tökéletesítésére.

Ugyanis, tapasztaltatván, hogy az eddig iskola köteles gyermekek nem csak a kiszabott iskolai években járnak hanyagul el a kötelességeikben, s mulasztják a tanulási időt, sokszor ön korhelykodásuk, sokszor a szülék közönyösségük miatt, hanem a már iskolát végzett, bár jólképzett növendékek – iskolából lekerülésük után nem gyakorolván magukat – olvasás, írás és számolás – tudatlanok lettek, elfelejtvén mihamar a tanultakat. Ennélfogva – az 1868 évi Ország gyűlés – törvény 38. [...] kimondá, hogy

A harmaci ref. templom rajza

nem csak a 6-12, hanem a 12 éven felül a 15-ik évet be nem töltött korú férfi s nő növendékek is köteleztetvék az iskolába járásra, – azon különbséggel, hogy ezek nyárban 2., télen által 5. órát tartoznak hetenkint iskolai tanulás-sal tölteni, – és ezek nevezetnek ismétlő iskolásoknak.

Hozzánk is megérkezvén ezen törvény és rendelet, ennek eredménye s foganatosítása végett, meg alakítani akarván, – az végre a törvényben kimondott öt tagú Iskolai választmányt, mely iskolánk szellemi s anyagi élete felett őrködendő lesz. – Egyházi presbiteriális gyűlésünkben az egyéneket megválasztottuk, – Iskolai választmányi tagok lettek: **Szatmári Antal** lelkész és **Újvári Ferencz** tanítón kívül – kik a törvény értelmében nélkülözhetetlenek a választmánynál – Tettes **Lengyel Ferdinánd**, **Felső Nagy János**, **Simon Mihály**, **Alsó Tóth Pál** presbiterek és községből az érdemesebbek közül **Csörnök Péter**. November 28. napján a választott iskolai tagok, lelkész által össze szólíttattak – a mikor is alakuló első gyűlésökben a törvény utasítása szerint hivatalnokairól gondoskodván, az az eredmény állott elő, hogy Tettes Lengyel Ferdinánd elnökké, Szatmári Antal lelkész jegyzővé, Újvári Ferencz tanító pénztárnokká – közhangulag meg választattak. E szerint megalakulván a gyűlés.

Tanácskozás fő és első tárgya lévén az ismétlő iskola felállítása és berendezése, mire nézve úgy hangzik az Ek. Iskola törvény utasítása, hogy a köznapokon – szerdán és szombaton – tartassék a tanítási óra. Mi a szombat napon leendő órára nézve határozotunk – illetőleg módosítást tettünk: Ugyan is a Rimaszombati heti vásár szombati napon szokván lenni, honnan a hazajövő szüle vagy gyám és gazda késő estvére érkezhetik haza. E miatt a fiúnak, cselédnek sok helyen gazdálkodás tekintetében szükséges az otthon létele, hogy tehát mind a törvény lényegének elég legyen téve s e mellett a gazdálkodás hátrányt ne szenvedjen, a szombati tan órákat a vasárnapi órákra teszi által s ekként lesz megalapítandó a téli ismétlő iskolázás: Szerdán 2. – vasárnap reggel 1. – szinte vasárnap délután isteni tisztelet után 2 óráig fog gyakoroltatni.“

Ettől kezdve új korszak kezdődött a magyar közoktatásban, mely kihatással volt az egyházi fenntartású iskolák további működésére is. Ennek megírása azonban egy másik dolgozat témája lesz.*

* A Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Karán (Győr) 2002-ben megvédett diplomamunka szerkesztett változata.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Balogh Béla

1860: Történeti jegyzetek a harmaci református egyház s népközség múltjából (kézirat)

1997: Harmaci krónika. (1748-1848) Gömör-Kishonti Téka 2. Rimaszombat

Szombathy László

1909: Gömör-Kishont vármegye népoktatásügyének története. Debrecen Protokollum I-II. (kézirat)

Harmaczi helv. hitv. népiskolai jegyzőkönyv (kézirat)

Hank József Fejezetek Perjése népeletéből

I.

MAGAMRÓL ÉS A JELEN MUNKA ELKÉSZÍTÉSÉNEK INDÍTÉKAI RÓL

1938. szeptember havának 19. napján születtem Perjésén, ikergyermekeként, szegény családban. Édesanyánk állapota sejtetni engedte, hogy két gyermek születéséről van szó – ezt egybehangzóan állapította meg a szülésnél utóbb bábáskodó nagyanyánk, édesapánk anyja és a Pádárból segítségül hívott bábaasszony, **Hank Földi Mari** néni. Mivel az ikerszülés ritkaságszámba ment, nem voltak nagy tapasztalataik a szülés lefolyásával. Keresztapánk – aki kántortanító volt a faluban – elhatározta, hogy kerül amibe kerül, de orvost kell hívni a szüléshez. Befogatta a lovát a bricskába és Rimaszombathból elhozta **Dr. Kabina** nevű orvos ismerősét, aki a megejtett vizsgálat után szintén megerősítette a várható kettős születést.

Elsőként születtem én, majd kevés idő elteltével, ahogyan azt édesanyám elmondásából tudom, követett a leánytestvérem, aki gyöngébb, de egészséges kisgyermek volt. Szüleinket és keresztszüleinket az ikerszülés arra készítette, hogy haladéktalanul megkereszteltessenek, mondván: ha elpusztulnánk, nehogy pogányként, keresztesség nélkül temessenek el.

A szerző szülei (a szerző archívumából)

Keresztapánk ismét befogta lovát a bricskába és elvittek bennünket megkeresztelni a pádári evangélikus anyagyház templomába, ahol **Bándy György** lelkész keresztelt meg. Ekkor kaptam édesapám nevét, a Józsefet és leánytestvérem az édesanyánk nevét, a Margitot.

A ház, ahol születtünk, szegényes kisablakos, földpadlós volt. Máig létező épület, persze már átépített formában.

Jött a mozgósítás. Édesapáknak, mivel hadköteles volt, be kellett vonulnia – alig voltunk pár naposak. Ittha-

gyott, s majd csak 1946 októberében tért haza legyengült állapotban az orosz fogságból. Azidáig édesanyánk egyedül, nagyszüleink, nagynénénk és keresztszüleink segítségével nevelt bennünket.

Ebben a kisközségben teltek gyermekéveim, itt kezdtem iskolába járni, itt tanultam meg írni, olvasni, számolni. Itt éltem szüleinkkel együtt 1960-ig.

Tekintettel arra, hogy nagyon szerettem és szeretem szülőfalumat, melyhez nagyon sok emlék, esemény köt, elhatároztam, hogy egy kis helyzetrajzot írok róla. Beledolgoztam a még ma élő idős emberek emlékezéseit, de saját emlékeimet is.

Rájöttem, hogy érdemes keresni és ápolni a helytörténeti értékeket, melyeket szeretnék átadni a jövő nemzedék számára is. Amit ebben a munkában felsorakoztatok, eseményeket, történéseket, mind-mind valóságok, persze vannak jelenségek, amelyek megtalálhatók a környező-, sőt a távolabbi eső területeken is, de ez mit sem változtat azon, hogy ezek Perjésének is sajátjai.

II.

PERJÉSE TÖRTÉNELMÉNEK ÁTTEKINTÉSE

Perjése a Balog és a Rima folyók tölgy-, cser-, gyertyán-, itt-ott fenyveserdők és legelők borította vízválasztójánál, a *Palaszka* és *Középhegy* lejtőit elválasztó *Bikk patak* völgyében fekszik.

A víz a *Kissűrő*, *Meggyes* és *Mogyorós* vizeinek befogadása után éri el a községet, kettészeli azt, majd folytatja útját a Balog felé. Ehhez a patakhoz csatlakozik még a község területén az ún. *Banka patak*, melynek a jelentősége főleg a nagyobb vizek elvezetésében van!

Az erdőkkel és legelőkkel övezett, vízben gazdag táj a legmesszebbmenően megfelelt a legeltetés feltételeinek. A Balog folyó mellett élő magyar népesség a 11. században nyári legeltetésre használta, ebben az időben még nem tételezünk fel állandó jellegű települést. Úgy tűnik, hogy a 12. század második felében alakult ki a falu.

Az első írásos feljegyzés – amely nem azonos a keletkezésével – 1323-ban említi. Ekkor mint a hűtlenségbe esett **Balog** nemzetségbeli **Dancs** birtokát a nemzetség **Széchy** ága kapta.

A „perjése“ magyar név. Jelentése: „kis perjés“, valószínűleg a tarack-szerű gyomnövényt jelölő „perje“ szavunkból származik s bizonyára az erdőirtás emlékét őrzi. A település szlovák „Dražice“ elnevezése előfordul már 1773-ban is, de eredete és jelentése ezidáig nem tisztázott.

A Perjése elnevezésből és középkori jobbágyneveiből következtetve bizonyított, hogy a helységet a magyarság építette meg, középkori lakosai magyarok voltak.

„A szláv-magyar nyelvhatár közelsége ugyan érezte hatását, de nem nagymértékben; még az újkorban sem. Magyarázatot erre vonatkozólag a hódoltság viszonyai adnak. A felső részokról dél felé irányuló nagy néphullámzás vándorai az első magyar helységeket csak átmeneti állomásnak tekintették, a pusztá telkeken nem álla-

A szerző szülőháza (a szerző archívumából)

podtak meg hosszabb időre, hanem tovább mentek az Alföldre. A XVII. század végén és a XVIII. első felében a török dúlás, majd a vidéket állandóan járó hadak pusztításai Perjéséből is elűzték a régi parasztság nagy részét, ami jelentékeny lakossági fogyást idézett elő” (Ila Bálint). Ennek igazát bizonyítja a 1652-es urbárium, amely említést tesz Gyöngyösre, (Jász)Ladányba és Jászkisérre szökött jobbágyokról.

A pusztásodást **Wesselényi Ferenc** földesúri védelme állította meg, amely olyannyira hatásos volt, hogy 1672-ben lakatlan telek nincs is a faluban. Ezt a folyamatot azonban az újra megkezdődött nagy hadjárások ismét megindították. 1685-ben a 13 lakott telek közül 11 félttelek, de csupán négy parasztnak volt 2-2 ökre.

Az elnéptelenedett portákról öt család elbujdosott, három jobbágyfiú a kurucok közé állott, a többi pedig elszegényesedése miatt tette le a jobbágyságot. A menekülések és szökések iránya a feltételezett megélhetést és szabadságot biztosító Alföld, kivált a Jászság.

Az 1754-es megyei összeírás szerint az innen elszökött három család (összesen 11 személy) Nyíregyházán, Geszten és Jászkiséren telepedett le és ott is élt. A pusztulás okaként a tanúvallomások az erre átvonuló, valamint az itt elszállásolt magyar és német hadakat jelölik meg.

Az említett pusztulás eredménye az lett, hogy a megye az 1687-ben megejtett összeírás alkalmával mindössze egyetlen ekés jobbágyot és 16 nincstelen zsellért talált a helységben, akik annyira tönkre mentek, hogy nem voltak képesek megművelni a földet. Semmit sem vetettek! Boldogulásuk nagyon kétségessé vált.

Az 1709/10. évi pestis áldozatainak száma 105 lélek, csupán 12 parasztcsalád maradt életben. Az 1715. évben 11 colonus és egyetlen zsellér él a településen. 1720-ban csak 14 jobbágy.

Ezt az időszakot nyugodtan nevezhetjük a nyomor és megpróbáltatások időszakának.

„Nagyobb népi eltolódás mégsem jelentkezett, mivel a számos családra oszló jobbágynemzetségekből csak kevés fogyott ki teljesen. Egy vagy két családdal a legtöbb visszatért, biztosítva a népi folytonosságot és felszívva a kevés idegen jövevényt.” (Ila Bálint)

Birtokosai és jobbágjai

Perjése az egész középkoron át a Széchyek birtoka. A család kihalása után itteni javaikat előbb Wesselényi Ferenc nádor, majd a **Koháryak** szerezték meg. 1826. június 27-én kihalt a Koháry család és uradalmukat leányágon a hercegi **Coburg** család öröklte. Ez tette lehetővé, hogy Perjése lakosai az elpusztult Peszété határából megvásárolhattak 120 hold termelésre alkalmas területet, mely a továbbiakban 13 család boldogulását segítette.

Lakosai közül elsőként, 1393-ban egy bizonyos **Konth** nevezetűt említene, ő a Széchyek zálogba vetett jobbágya volt.

1487-ben is a Széchyeké a falu. Ebben az időben 8 egésztelek lakott, 9 lakatlan. Itt találkozunk először a következő nevekkkel: **Bartha, Domonkos, Endre, Penthek, Pethewcz, Rawaz, Warga, Krysnye, Wegh, Cras** és **Toth**. Ebből az áttekintésből kitűnik, hogy ők azok, akiket joggal említhetünk a település kialakítói között, többségük leszármazottjai ma is élnek, így pl. **Péntek, Varga, Kresnye, Vég** családok.

1505-ben a Széchyek hatalmaskodó jobbágjai között a következőket találjuk: **Byro, Czepw, Gorthwa, Penthek, Rosdas, Warga, Wegh, Zabo, Keresnye**.

1551-ben a régiek mellett a következő új nevek tűnnek fel: **Balas, Gaspar, Lenarth, Mathe, Symon, Czebenye**.

1551–1635 között egyebek mellett a **Philepp, Pongoracz, Lewk, Boronaj, Gialky, Báltkj, Padarj, Periess, Budaj, Kouac, Katocz, Tymar, Bodor, Sori, Horuath, Louasz, Giertian** családnevek szerepelnek.

1635 és 1828 között tűnik fel a **Tomor, Pásztor, Bálint, Nagy, Vasz, Gombos, Juhász, Figei, Németh** család.

1828-ban az országos összeírás adatai alapján Perjése családjainak teljes névsora a következő: **Balás, Bálint** (5), **Csányi, Csízi, Fülep, Gombos** (5), **Gortaj** (10), **Lénárt** (5), **Pásztor** (3), **Péntek** (4), **Pesta, Simon** (7), **Varga** (10), **Kovátsik, Kresnye** (3), **Kubovits, Zsámbok** (2), **Kováts** (3).

Csaknem minden családnak volt ún. tapadékeve

(amit főleg megkülönböztetésül használtak a névazonosság esetében): **Csízi** (*Dora*) **Gorta** (*Bollo, Lovas, Bende, Temető, Sikó, Topi*), **Pásztor** (*Pasta, Külső, Panna*), **Péntek** (*Esu, Sikó*), **Lénárt** (*Gyuro, Dorkó, Boros, Csúri*), **Hank** (*Kondás, Pasta*), **Simon** (*Bohó, Petyi*), **Bálint** (*Gyuro, Gombos, Intyó, Bálintgeci, Kresnye*), **Gombos** (*Intyó, Varga, Szőke, Kovácsmatyi, Kükki, Balázs, Kiss, Pócsó*), **Poszúk** (*Puskás*), **Ivanics** (*Karkusz*).

Ebből az áttekintésből ki lehet következtetni, hogy a névhasználat nem volt egységes, feltehetően meghatározta használatukat, hogy mikor és kinek a portájára érkeztek a községbe. Vagyis a nép migrációja befolyásolhatta a név használatát.

Annak ellenére, hogy az adatbázisok hiányosak és részletes elemzés nem áll rendelkezésre a lakosság összetételét illetően, nyugodtan állíthatom, hogy már ebben az időszakban is aránylag rendezett településről van szó!

Az 1770-ben megjelent cigányösszeírások során egy, **Gyökeressy** névre hallgató család élt a településen, majd 1772-ben egy **Farkas** nevű családot gyveztek fel.

A község az 1773-as helységösszeírásban és a megye falusi jegyzőinek nyelvismeretétéről 1862-ben készített kimutatásban mint magyar nyelvű helység szerepel.

Jegyzője, anyakönyve Balogon van, az egyházi életről szóló dokumentáció pedig a pádári anyaegyháznál van elhelyezve.

Egyháza

A község lakosainak hitvallása ágostoni hitvallású

Konfirmandus lányok a lelkész társaságában az 1950-es években (a szerző archívumából)

evangélikus vagy lutheránus. A környező települések hatásának és igyekezetének nem engedve, nem lettek reformátussá, így egyike azon magyar helységnek, amelynek lakói megmaradtak evangélikusnak.

Valamikor csak egyetlen, közös templom volt – a balogi – Alsó- és Felsőbalog (ma: Nagybalog), Pádár és Perjése részére. Ebből ellenségeskedés keletkezett, mert hiszen az nem evangélikus templom volt, hanem református, de Perjése lakossága ebben az ellenségeskedésben nem vett részt.

Saját templomáról csak 1754-ben értesülünk, amely fából készült, haranglábbal.

Mint leányegyház a pádári anyaegyházhoz tartozott Meleghegygel (Teply Vrch) együtt, ami annyit jelentett, hogy minden harmadik vasárnap volt lelkész által tartott istentisztelet.

A település ma is létező temploma 1838 és 1842 között épült, feltehetően az 1754-ben említett fatemplom és harangláb helyén.

Az 1766-os és 1771-es összeírások nem említik a községben levő iskolát, vagyis ebben az időben nem volt, a legközelebbi településre, Pádárba jártak. A ma is létező új iskola 1936-ban épült.

Az evangélikus templomban levő oltárképet **Július Alexy** festette 1927-ben.

A település földrajzi nevei

A község belterületének részei: *Felvég, Alvég, Sikószög*

Alsó erdő: erdő

Alsó hóbuka: erdei rét, bizonyos vízelvezető árok a perjési patak felé

Alsó lapos: szántó

Alsó nagydel: szántó

Árendás rét: kaszáló

Balázs-kert: gyümölcsös, kaszáló

Bálinth tó (1799): a Bálint család lehetett a névadó. Talán azonos lehet a Jazeroval, illetve a mai Kozonok tóval, melyből a Kászár (majd Csülye, Sós víz) patak ered. Ehhez kapcsolódik az Ódoka patak és így egyesülve, az Alsó erdő árnyékában folydogálva, a Mihók, Nagydél és a Rét között Szamár pataka néven csatlakozik a Veres alatt folyó patakba és így, egyesülve, Perjési patak néven, a Galyagas és Peszéri érintésével ömlik a Balogba.

Belső tábla: a perjési patak mellett, kaszáló, itatókút

Banka: patak

Bikarét: kaszáló az erdő és a patak között

Csülye bikk: patak, szántó, kaszáló az erdő alatt, amit elcseréltek az erdészettel a Hóbuka szőlőért – az utóbbit az erdészek használták. Az erdős területet legeltetésre is megfelelt, mivel a fű mellett a megtisztított területeken lévő hatalmas tölgy- és cserfák termése, a makk kiváló takarmányt jelentett az állatállomány számára.

Dorina: szántó, rét kaszáló, itató kút

Erdős: kaszáló, legelő, itatókút

Falu rétje: kaszáló

Felső dobogós: híd

Felső lapos: szántó

Galyagas: erdő

Gyümölcs: szántó, kaszáló, gyümölcsös kert (alma, szilva, körte), lóger – itt rakták a széna- és szalmakazlakat

Hóbuka szőlő: erdei kaszáló

Hosszú: szántó az erdő alatt, kaszáló

Jazero (1799): jelentése szerint „tó“

Kaszáló: gyümölcsös – ezt főleg juhok legeltetésére használták

Kászár patak: a Palaszka déli oldalán, a Kozonok tóból eredő vízfolyás felső szakasza

Kis cseres: szántó és kaszáló

Káposztás kert: kaszáló, itató kút, patakon átjáró híd

Kecske hegy (1799): hegy

Kenderföld: szántó

Kertmegi: legelő, gyümölcsös

Kis hacska: szántó

Kis határ: szántó

Kis hegy: a Csülyebikk és Hóbuka szőlő között található. Kiss hegy (1799) néven mint határjel szerepel Perjése, Peszéte és Zeherje között.

Kis tető: szántó

Kis tó (1799):

Koznok: hegy, *Kozmók hegy* (1799)

Középső nyomás (1754):

Lapos: szántó, *Lapos mező* (1754)

Megy mező (1754): szántó

Mihók: szántó

Mihók alja: kaszáló, vizét a Kászár patak vezeti el, rajta dobogós híd

Mocsolyás: szántó terület de itt voltak a kender áztatásához használatos vizes mocsolyák is

Nagy cseres: szántó a patak mentén, gyümölcsös, kaszáló

Nagy dél: szántó

Nagy föld: szántó

Nagy hacska: szántó az erdő alatt, kaszáló és itatókút

Nagy határ: szántó

Nyállós: szántó

Ódóka: patak, szántó, gyümölcsös kert az Erdős Csülye, Sósvíz és Órik között

Órik: szántó, Origh nyomás (1754)

Palaszka: hegy, *Balasska hegy* (1787), *Palaszka hegy* (1799)

Pap rétje: kaszáló

Pást meg: szántó, kaszáló a Sósvízig, kis ivókút

Pereglát: szántó

Perjése hege oldala (1368): elválasztható határjel Zeherje és Peszéte felé (a mai Hóbuka szőlő, Sósvíz, Csülyebikk és Alsó erdő)

Peszéti rét: kaszáló a Veres erdő aljában

Sósvíz: rét szántó, gyümölcsös kert, kaszáló itatókút, patak

Szamár pataka: rét és szántó, itató kút

Szilvás: gyümölcsös kaszáló

Tanító rétje: kaszáló

Terőc: szántó

Tető: szántó

Veres: szántó, erdő

Életmód

A területi és éghajlati adottságok lehetővé tették a termőterületek sokféle kihasználását. A 19. és 20. században gabonaféléket, burgonyát (*krumpli*) és kukoricát termesztettek, a haszonnövények közül a kender volt a legfontosabb. Emellett gyümölcsöt termesztettek, valamint hagymát, zöldséget. Itt jegyzem meg, hogy a szőlőtermesztés a 19. század végén hanyatlásnak indult, s a jelenre sem jellemző.

Az állattenyésztésben főleg a szarvasmarha és sertés tartása volt jelentős, kismértékben juhot, valamint kislalokat is tartottak.

Az újkorban a falu határának egy része, főleg az erdők

(Borosznok), legelők, valamint a közhasznú tenyészlalatok részére takarmányt biztosító kaszálók az úrbéresség birtokában voltak. Ez annyit jelentett, hogy akik ezeket a területeket használták, pl. legeltetésre, a pénzbeli fizetések mellett rendszeresen részt kellett venniük a területeken végzett irtásban, vágásokban, hogy így legyen biztosított a területek fenntartása, esetleges bővítése.

Voltak, akik a fazekasmesterséget folytatták. A leginkább említésre méltó ebben a tekintetben a **Zsámbok** család, amelynek a telephelyéhez, a Mogyorós kerthez közel volt az agyag, víz, fa.

Voltak olyanok is, akik a cserépedény értékesítésével foglalkoztak. Ezeket főleg Heves megyében, a Jászságban, Borsodban árusították, de eljutottak Szerbia területére is.

A szőlő, a bőséges gyümölcsstermés értékesítését is végezték, nem utolsósorban pedig tűzifa eladásával is foglalkoztak, főleg a délebbre eső Balog völgyi községekben.

A lakosság igyekezett úgy a természeti adottságokból, mint a termelésből adódó lehetőségeket kihasználni. A kender termesztése lehetővé tette a szükséges különféle vásznak alapanyagának elkészítését, a cirok termesztése főleg a háztartásban használatos seprők gyártását, az erdei nyírfa a nyírfaseprű készítését, melyet főleg az állattenyésztésben és a közterületek tisztításánál hasznosítottak, a bükk a különböző faeszközök (kanál, habarka, gereblye, villa stb.) faragását.

Az események áttekintése 1914-től 1945-ig

Az 1914-ben kirobbant világháború itt is nyomokat hagyott. A perjesiekből is sokan bevonultak. Többen fogásban sýnlódtak, hazájuktól távol eső helyeken, sőt egy személy, **Simon Pál** hadnagy hősi halált halt.

Az 1928–1932-es világgazdasági válság rákényszerítette az embereket, hogy kivándoroljanak a jobb és szebb jövő érdekében az óceánon túlra. Végül visszajöttek. Így tettek többek között: **Hank István** (Kanada), **Gombos László** (USA), **Simon János** (USA), **Gorta János-Bollo** (USA), **Lénárt János** (Argentína), **Lénárt János-Csúri** (USA), **Pásztor Ambrus** (Argentína), **Kovács Mihály** (USA), **Bálint Pál** (USA) és még sokan mások, akikről nincsenek ismereteim, de bizonyosan kint éltek és élnek az új hazában. És így tovább lehetne sorolni a kivándoroltak seregét.

Ebben az időben már működtek különböző társadalmi szervezetek. Ide kell sorolni az egyházi dalárdát, mely sajnos csak rövid ideig működött, a tűzoltó szervezetet, színjátszó csoportot és különböző, helyi hagyományokat ápoló csoportokat, melyeknek tevékenysége főleg a családi jellegű eseményekkor nyilvánult meg: mindenekelőtt az eljegyzések, lagzik, lakodalmak és elhalálozások alkalmával. Politikai elkötelezettségű szervezetről azidáig nem tudok.

A község lakói nagy tisztelettel emlékeznek tanítóikra, néhai **Marton Gyulára**, aki 1934-ig szolgált Perjésén mint kántortanító és **Lepórisz Lászlóra**, aki 1946-ig tett szolgálatot mint kántortanító, s vitathatatlanul nagy érdeme

van az új iskola 1936-ban történt befejezésében, melynek munkálataiból úgy szervezésileg, mint fizikailag is kivette részét.

Az 1934-es évben új lelkésze lett a községnek, a nyugat-szlovákiából származó **Bándy György**, akinek szolgálati helye a pádári anyaegyházban levő parókia volt.

Ebben az időben hasadt meg a templom tornyában lévő három harang közül a legnagyobb.

Az 1938-as események nem változtattak a község jellegén, mint magyar község megmaradt Gömör megye keretei között, közel a nyelvhatárhoz.

A hadköteles lakosság későbbi mozgósítása Perjése községben is nagyon sok családot érintett kedvezőtlenül.

Ebben az időben a községben egyetlen zsidó család, a **Schwarz Pálé** élt. Üzletes volt. A háború után kivándoroltak Izraelbe.

Perjése községből a bevonulók közül hősi halált haltak: **Bálint István-Gombos**, **Gorta Lajos-Sikó**, **Gorta Béla-Bollo**, **Gorta István-Bollo**, **Koháry István**, **Zsámbok János**, **Pásztor Lajos**, **Bálint Gyula**, **Fülöp János**. Emlüknek megbecsüléssel és tisztelettel adózunk.

Sokan sínylődtek, meglehetősen hosszú ideig, különböző fogságokban. Általában megrendült egészségi állapotban kerültek haza szeretteik körébe.

Ide kell sorolnunk azokat is, akik munkavégzés közben estek áldozatul az Akasztóhegy alatt, Rimaszombatnál. Fát szállítottak katonai felügyelet alatt: **Gorta Gyula-Temető**, **Pásztor András**.

Az események áttekintése 1945-től 2000-ig

1945-ben Perjése magyar kisközség, 106 házzal és 427 lakossal, akik főleg ágostoni hitvallású evangélikusok. A Feledi járáshoz tartozik. Jegyzősége Nagybalogon van. Leányegyház, a pádári anyaegyházhoz tartozik. A község postája Felsőbalog. Távírója és vasútállomása Rimaszombat. A lakosságról való egészségügyi gondoskodás megszüntetett Nagybalog és Rimaszombat között.

1945. január 13-án került Perjése szovjet kézre!

Elkezdődött az építés és a háború által okozott sebek és károk felszámolása. A községbe három helyen csapódott be akna. Az egyik éppen az iskola elejét érte, a másik, a templom tornyát mellözve, **Bálint István-Intyó** lépcsőjébe ütődött, s a harmadik dél felől, ugyanezt a célt elkerülve, **Gorta Lajos-Sikó** házának a tetőszerkezetét ütötte át.

Fokozatosan, lassan rendeződött az élet a községben. Megalakult a községi előljáróság, melynek fontos küldetése éppen a rend megőrzése, valamint a frontról hátramaradt különböző rabló csoportok felszámolása volt. A komiszár **Králik Štefan**, szlovák nemzetiségű lakos lett, tagjai: **Csízi Sándor**, **Pásztor Márton**, **Péntek Miklós**, **Péter István**.

Még ez év folyamán, ősszel elkezdődött, majd 1946 elején folytatódott az ablakok kijavítása a községben. Elsőbbséget élvezett az iskola, s csak ezt követően kezdték meg a megromlódott lakások javítását, melyet **Gužák Ludovít**, gesztesi (Hostišovce), ezelőtt perjesi lakos végzett. Az iskola berendezését felújították, új kétrészes táb-

lát, íróasztalt, szekrényt, katedrát szereztek be. A padok maradtak a régiék. 1946. szeptember 1-én elkezdődött a szlovák nyelvű tanítás.

A község bírója ebben az időszakban **Lénárt Gyula-Boros** lett, aki ezt a funkciót **id. Lénárt Bálint**tól vette át.

Bevezették a jegyrendszert, mely meghatározta az egy személy részére eső élelmiszer mennyiségét, de a ruházati cikkekkkel való ellátást is hasonlóan szabályozták.

A nagybalogi **Gesko János**, **Poznán András** és **Orosz Pál** hathatós segítségével még 1945 nyarán megalakult a Kommunista Párt helyi szervezete, melynek elnöke rövid időre **Gombos Ferenc** majd **Gorta Gyula-Sikó** lett. Ebben az időben alakult meg a majdani Vöröskereszt elődje is. A község közlekedés szempontjából eléggé elzárt, nehezen megközelíthető volt. Ez egyebek közt az orvosi ellátás szempontjából jelentett gondot. A szüléseknél bábasszonyok, a helybeli Hank Jánosné és a pádári Hank Földi Mari néni segítettek.

1947 a katasztrófális szárazság és lakosság kitelepítésének az éve volt.

A község területén csaknem minden udvarban létezett bővizű kút, a meglévő patak mellett, de sajnos mind kiszáradt. A falu kútja mellett, az iskola előtt éjszakákon keresztül sorakoztak a vízért. Aki tehette, fogatos szekeren, lajtban hordta az itatáshoz szükséges vizet a mezei kútkból.

A szárazság felemésztette a termést, takarmányt, így az állatokat az erdőkben legeltették.

Ebben az évben volt a kitelepítés. Perjését 16 családnak kellett volna elhagyni. Králik Štefan komiszárnak köszönheti a község lakossága, hogy megúszta a kitelepítést. A nagybalogi jegyzőségről hazatérően szembetalálta magát a Bika utcán érkezett MATEOSZ-os autók legénységével, akiknek megtagadta az engedelmisséget és vadászlőfegyverét a vállának szegezve, keresetlen szavak kíséretében, a szó szoros értelmében kiűzte a betolakodókat. Ahogyan ő mondta: „nem engedhettem meg ezt a szégyent, hiszen ennek a községnek a lakossága, amikor 1932-ben idejöttem, falusi kovácsnak befogadott és soha nem érezte velem nemzetiségem másságát, megélhetést adott.“

Így nyilatkozott a balogi jegyzőségről hazatérve, a község középső-, kőhídján ülve. Ezért a bátor kiállásért minden elismerést megérdemel!

Fokozatosan alakult meg a többi szervezet is. A *Tűzoltóság* is újjáalakult, amely ugyan létezett, de tagjai közül sokan a háborúban maradtak. Ennek a szervezetnek a létezéséről már az 1930-as években értesülünk.

Ugyancsak megalakult a *Szovjetbarátok Szervezete*, később a *CsISz*, *Zvázarm* és a *sportszervezet*. Az utóbbi tevékenységében aktívan részt vettek: **Varga József-Kükki**, **Pásztor Zoltán-Panna**, **Pásztor Béla**, **Bálint Milán**, **Bálint András**, **Hank József** és így tovább, **Bálint Gyula**, **Gorta Gyula-Bende**, **Lovász László**.

Ezeknek a szervezeteknek a leggyakoribb találkozási helye az iskola pincéje, az ún. *Nyúlól*, valamint a *Kert megi* volt. Az utóbbi helyen került sor a pigézésre, kallázásra,

röplabdázásra, lánbteniszre, futballra, lövészetre stb.

Ilyen formában múltatta idejét Perjése felnövekvő ifjúsága, nem beszélve környezetalakításban való aktív részvételéről és egyéb társadalmi eseményekről.

1949-ben megindult az autóbusszközlekedés a Rimaszombat (Rimavská Sobota)–Baloghruassó (Hrušovo)–Rimabánya (Rimavská Baňa) útvonalon. Jelentősége vitat-

Labdarúgócsapat az 1950-es években (a szerző archívumából)

hatatlan, akkor is, ha megállóhelye elég messze esett a községtől.

1949 nyarán bevezették a telefont Perjése és Nagybalog között.

1950-ben megalakult a *Csemadok* helyi szervezete, melynek elnöke **Gorta István-Sikó** volt egészen élete végéig. Ez volt az a szervezet, mely igyekezett a kultúra, a hagyományok, népszokások megőrzése irányába terelni. Nagyon aktív kulturális élet folyt a községben, főleg a színháztársulat területén. Ebben nagymértékben besegítettek a községben levő tanítók.

Ennek a szervezetnek a keretein belül alakult meg 1953-ban a népizenekar, mely **ifj. Hank József** vezetésével folyamatosan fejlődött és 1955-ben megtörtént az első nyilvános fellépésük, **Varga Margit-Ibos Béla** lakodalmán. 1956-ban két lakodalmat szolgáltak ki, de természetesen táncmulatságokat is szerveztek. A zenekar nagy megbecsülésnek örvendett. Rimaszombatban első fellépése 1954-ben, a Május 1-jei ünnepség alkalmából

Parasztbanda fellépése Rimaszombatban 1954. május 1-én (a szerző archívumából)

volt a Városkertben, óriási tömeg előtt, majd a Csemadok szervezésében különböző kultúrbrigádokon vettünk részt Serkében, Darnyán, Szilistyén stb.

A táncsoport is aktív volt. Főleg helyi jellegű táncokat mutatott be, de nem volt ritka más táncok és produkciók előadása sem. Ebben a legaktívabb tevékenységet **Gorta Éva, Hank Margit, Lovász László, Varga Ida** stb. fejtette ki.

A zenekar által kiszolgált lakodalmak: 1955 – Varga Margit–Ibos Béla, 1956 – **Gorta András–Pásztor Júlia, Csízi László** – a neje Jesztéről származik, 1957 – **Babik Irén** – a férje Baraccáról származik, ez Uzapanyton volt.

A zenekar alapítói: **Csízi Pál**, másodprímás-terces, **Pásztor Miklós**, cimbalmos, **Gorta Gyula–Bende**, brácsás, **Csízi János**, kontrás, **Pásztor Pál**, nagybőgős.

A felszabadulás utáni első színelőadás *A falu rossza* c. darab volt, melynek főszerepét **Gorta Miklós** játszotta. Ezek után következtek: *Férjhez megy a bírónő lánya*, *Piros bugyelláris*, *Csuda karikás* stb.

Volt bizonyos időszak, hogy két színháztársulat is működött, a fiatalok és idősek csoportja. Nagy sikerrel mutatták be a *Vén cigány* c. színdarabot, melynek főszerepét **id. Pásztor Győző**, Zsiga bácsi, és felesége, **Pásztor Apollónia** játszotta.

Az idősebbek színháztársulói közül megemlítem többek között **Gorta Miklóst, Lovász Pirost, Pásztor Irént, Bálint Milánt, Lénárt Zoltánt, Bálint Józsefet** stb.

A fiatalabbak közül megemlítem **Pásztor Zoltánt, Pásztor Bélát, Pásztor Saroltát, Hank Margitot, Lovász Lászlót, Bálint Andrást, Bálint Gyulát, Gorta Évát, Zsámbok Margitot** stb.

A község életében meghatározó szerepe van az 1954 júniusában megtartott választásnak, mert ez véglegesen meghatározta a község további fejlődésének a folyamatát.

Zalcer Jánost választották meg a Helyi Nemzeti Bizottság elnökének (1960-ig töltötte be ezt a tisztséget), a titkári tisztséget pedig (1971-ig) **Pásztor Zoltán-Panna** végezte.

Átrétegződött a község lakossága foglalkoztatás szempontjából is. Voltak, akik otthon gazdálkodtak, egyesek Rimaszombatba jártak napszámba, mások az állami erdőszetnél kaptak munkát és voltak hivatali alkalmazottak is.

Sajnos ez a körülmény nem egészen pozitívan hatott az előbb említett, aránylag jó szinten lévő tevékenysé-

A táncsoport 1954-ben (a szerző archívumából)

gekre, mert már mutatkoztak a nagyobb lekötöttség jelei. Bizonyos lanyhaság már kezdetét vette. Fokozatosan megszűntek a hosszú estéken jól bevált különböző irodalmi felolvasások, beszélgetések stb.

1954-ben megalakult Perjésén is az 1–5. évfolyamú magyar alapiskola, melynek első tanára **Kónya Béla** tanár

Iskolások. Középpütt **Kónya Béla** tanító (a szerző archívumából) úr volt. 1970-től **Lázók** tanárnő vette át az iskola irányítását. Az 1951 szeptember elsejével a 6. osztályba lépő gyerekek kötelezően Nagybalogra jártak három éven keresztül iskolába, naponta 8 km-t megtéve, télen-nyáron, szélben, fagyban, esőben. Ezt nem mindenki vállalta. Ehhez a csoporthoz tartoztak: **Hank József, Hank Margit, Lovász László, Bálint Gyula, Gorta Éva, Ivanics János.**

A szlovák nyelven tanulók legközelebbi iskolája Meleghegyen (Teply Vrch) volt.

Szükségesnek tartom megemlíteni, hogy a világháború előtt bevett szokás volt a gyerekek cseretaníttatása, főleg Ispánmező (Španie Pole), Gesztes (Hostišovce), Li-

Színjátékosok az 1950-es években (a szerző archívumából)

póc (Lipovec) és Szilistye (Slizké) lakosaival.

1957-ben jelentős változás állt be az *Egységes Földműves Szövetkezet* (EFSz) megalakulásával. Az új gazdasági évet a parasztság már közösen gazdálkodva kezdte meg. Az EFSZ első elnöke **Ivanics László** volt. A könyvelői és nyilvántartási teendőket egészen 1964-ig **Simon János** látta el.

Megkezdődött a Pereglátban az új gazdasági telep kiépítése, hozzáigazítva az előző termelési struktúrához. Istállók, takarmánytárolók stb. épültek, úgy a szarvasmarha-, mint a sertésenyésztés részére.

A megalakult szövetkezet a közepes gazdasági eredményeket elérők közé tartozott.

Ebben az időben a növénytermesztésben – még az előző évekhez hasonlóan – a kenyérgabona, kukorica, burgonya stb. termesztése volt túlsúlyban.

Ez volt az a tényező, mely hozzájárult a lakosság foglal-

Pillanatkép 1958-ból. Jobbra ifj. **Hank József** (a szerző archívumából)

koztatottságához, hiszen ez mindennapi munkát biztosított a mezőgazdasággal foglalkozó lakosok számára.

A község fejlődésének a határköve ez az időszak, hiszen 1959. júniusában bevezették a villanyt, 1960-ban megépült a Nyállóson bevezető összekötőút, amely lehetővé tette a közvetlen autóbusz-összeköttetést Rimaszombattal.

A bekötőutat a Járási Építkezési Vállalatnál dolgozó helyi és pádári lakosok építették **id. Hank József**, valamint **Boros László** vezetésével.

Fokozatosan emelkedett a lakosság műveltségi szintje. A község első, általános érettségivel rendelkező polgára **ifj. Hank József** lett (1958). A későbbiekben fokozatosan gyarapodott a gimnáziumot, tanonciskolát, s más, szakosító képzést nyújtó iskolák végzőseinek a száma.

1962-ben bevezették a vizet a Bikk két forrásából, a mely bizony nagyban megváltoztatta községbeni lakásvi-

Krumplibrigád az 1950-es években (a szerző archívumából)

szonyokat is.

1970-ben megtörtént az eddig külön gazdálkodó nagybalogi- és perjési szövetkezetek egyesítése, mely további fejlődést jelentett a községnek. Az egyesített szövetkezet első elnöke **Vitárius Gyula** lett. Folytatódott a meglévő termelési kapacitások fejlesztése. Az állattenyésztés alapját továbbra is a szarvasmarha- és sertéstartás jelentette, de jelentős szerepet játszott a juhtenyésztés is – elsősorban gyapjú céljaira. Elkezdődött a legelők és rétek rekultivációja, meliorálása, felszántották a réteket, addig ismeretlen haszonnövényeket, cukorrépát, repcét stb. kezdtek termesztetni.

Az egyesített szövetkezet vezetőségének határozata alapján, a gazdaságosság fokozása érdekében elkezdődött a Perjését és Nagybalogot összekötő út építése, melynek legfőbb célja és oka a szállítási távolság lerövidítése volt a vasútállomás és Nagybalog között (cca 6 km).

Ezt követte a Nagybalogi-, illetve Perjési Helyi Nemzeti Bizottság összevonása. Perjésén csak polgári bizottság működött, melynek elnöke **Bálint Milán** volt.

Az előnyös autóbusz-közlekedésnek következményeként, 1975-ben megszűnt a helyi alapiskola és a tanulók Rimaszombatba kezdtek járni. Ez a mai napig is így van.

Sajnos, az 1989-es események után megtorpanás, sőt visszaesés tapasztalható. Leépült a mindennapi munkát biztosító szövetkezet, felszámolták a termelési kapacitásokat, lerongyolódott a géppark, az istállók stb., egyszóval tönkrement a gazdaság! Ez a valós igazság! Beszűkültek a polgárok lehetőségei, ritkult az autóbuszjáratok száma, megjelentek a munkanélküliek, s megannyi más negatív jelenség.

Az 1970-1980 közötti időszakban a községből elköltöztek a mozdító erők, egyének, főleg Rimaszombatba, ami sajnos pótolhatatlan veszteséget jelentett sok területen.

Ez nem azt jelenti, hogy jelenleg nincsenek elkötelezett, már tanult lakosai a községnek, akiknek a rendelkezésére áll pl. a kultúrház, de úgy érzem, úrrá lett a közömbösség, ami az értékek elenyészését jelentheti.

II. HAGYOMÁNYÓZÉS PERJÉSÉN

Brigád 1975-ben (a szerző archívumából)

Perjése gyönyörű természeti környezetben található. Itt is megvan az évszakok mindegyikének a maga szépsége: a zöldbe öltöző, madárfüttytől hangos tavasznak, az ezer színben pompázó, illatos nyárnak, a szunnyadó ősznek, s végül a fagyos télnek, mikor hófehér lepel alatt alszik a természet.

Lakosságának a valós, nyugodt élethez szükséges feltételek biztosítása volt az elsődleges célja. Mindig és mindenhol embernek lenni – ez szűrhető le tanulságként e kis község történelméből.

A nóta is megőrökíti ezeket a felsorolt tulajdonságokat:

„Kinn lakom és kis Perjésén,
Egy magányos kis házban,
Mást sem teszek egész héten,
Gondolok a babámra.
Hogyha minden sóhajtásom
Galambszárnyon repülne,
Galambok közt mehetnék a
Vasárnapi misére.“

„Ablakimban kivirított,
A piros fehér muskátli,
Barna kislány könnyeivel,
Szokta őket locsolni,
Ne sírj kislány,
Szeretlek én tégedet,
Az én szívem nem lesz másé,
Csak egyedül a Tied.“

Ez az a nóta, amelyet minden alkalommal dalolt a nép, tudomására hozva ezzel mindenkinek, hogy kedve emelkedett, akár pozitív, akár negatív viszonylatban. Igaz az a mondás, hogy „dalban vigad vagy búsul a magyar“, hiszen Perjése lakossága egész történelme folyamán mindig magyar volt és ma is – kis eltéréssel – magyar!

Ezen nem változtatott a nyelvhatár közelsége, de különböző más végbement események sem. Mielőtt elkezdem ismertetni a helyi jellegzetes hagyományokat, meg a közelmúltban vagy ma is élő szokásokat, szükségesnek tartom néhány gondolatban felidézni Perjése község természeti és gazdasági adottságainak, településének, épít-

kezésének néhány jellegzetességét.

*

A község elrendezésében alkalmazkodni kellett a patakhoz, az ezeket övező fűzesekhez, de gyümölcsfa is bőven volt mindkét parton: eper, szilva, körte, alma.

A portákat rendben tartották. Minden szombaton, de legkésőbb vasárnap reggel a portákat fellocsolták vízzel, amolyan nyolcas alakokban, majd felseperték – ez mutatja meg azt, milyen rend- és tisztaságszerető népesség lakik a házban.

A porták elrendezése nagy gondoskodásnak örvendett, minden ház előtt kiskert volt, ami főleg pacsitból készült kerítéssel, *gyipővel*, ritkábban szögelt fa- vagy deszkakerítéssel volt bekerítve.

A kiskertekben orgona, lilium, harangláb, rózsza, árvaszka, tulipán, nárcisz, puszpángbokor, gyöngyvirág virított.

Az építkezésnél a legmesszebbmenőkig kihasználták a természet adta lehetőségeket. Építkezési anyagként a fát, agyagot, pelyvát, majd később a követ és téglát használták fel.

A házakat régebben fából építették. A falakat, melyek zsilipeléssel (*rovás*) vagy fonással (*pacsi*) készültek, pelyvával összekevert agyagos sárral kenték be.

Később fokozatosan rátértek a vályokból való építkezésre. A válykot főleg a környező, Balog-völgyi községekből származó cigánycsaládok verték, olyan helyeken – Mogyorós, Csapás, Meggyes – ahol volt víz, közel volt a patak, de olyan eset is előfordult, hogy a korábban kiásott agyag helyén keletkezett gödrökbe felfogták az esővizet, esetleg lajttal hordtak bele vizet.

A vályok gyártásánál elengedhetetlen volt a pelyva, ez tartotta össze. Nem csupán a falakat kenték be agyagos sárral, úgyszintén ezzel döngölték le a helységek padlózatát is. A különböző más padlószervezetek csak az utóbbi időben szaporodtak el. Az így létrehozott építmények nagyon jól szigetelték a hőt, télen melegek, nyáron pedig hűvösek voltak.

Utóbb elterjedt a téglá és kő felhasználása. A téglát is főképp cigánycsaládok égették. A nyerstéglákat kiszáritás után égetőkemencévé formálva egyberakták, megtömték fával, alágyújtottak és úgy égették ki. A felhasznált agyag nagyon jó minőségű volt. A téglá és kő megjelenésével egyidejűleg a Balogból hordták a kavicsot és homokot, amit mésszel keverve a falazásnál, majd a vakolásnál is használtak. A szükséges meszet mészkőből égették és vízzel oltották be. Ennek a minősége határozta meg a malter minőségét. Cementet csak az 1945 utáni időszakban kezdtek nagyobb mennyiségben használni.

A tetőfedéséhez gabonaszalma, csáté, kátránypapír, majd később cserép volt használatos.

A korábban épült házak ajtaján belülről fareteszek, kívülről madzaghúzó zárak voltak.

Soha nem tévesztették szem elől, hogy minden portán kutat építsenek, hogy így legyen biztosított az állatállomány részére és a háztartás szükségleteire a víz.

Az építkezéseknél nem használtak gépeket, fából készült talicska és saroglya volt a munkák végzéséhez használt eszköz.

A felépített házak belső elrendezése nagyon egyszerű volt: ezek rendszerint egy konyhából, egy szobából és egy kamrából álltak.

A kifűtésükre főleg a konyha egyik sarkában megépített *sparhét* szolgált, ami egybe volt építve a kemencével, ezért hívták ezt *kocik*nak. A szobában rendszerint öntött vaskályha, majd később cserépkályha szolgáltatta a meleget.

A kemence felhasználása többcélú volt. A kenyérsütésen kívül ebben sütötték a kelt kalácsot a lakodalmakra, a pecsenyét, hurkát, kolbászt a disznótorok alkalmával, ebben aszalták a szilvát, körtét, a kemence tetején szárították a gyógyfüveket, hársfateát, bojtorjánt, kakukkfűvet stb. A kemence tetején altatták a tejet, amiből leförlőzés után lett a tejföl, aludttej, a túró alapanyaga. De ezen szárították – főleg télidőben – a gyerekek átázott cipőjét is.

Az összegyűjtött nagyobb mennyiségű tejfelből – amit agyagból készült égetett edényben, *rátóban* tároltak – köpülték faköpülével a vajat.

*

De ha már szóba került a kemence, ejtsünk egy pár szót a kenyérsütésről.

A *fatekenőbe* már kora este beleszitálták a pontosan, adagokra kimért búzalisztet, de voltak, akik adagoltak hozzá roz- és árpalisztet is, majd az átszitált lisztet összekeverték, hogy a kívánt ízek összeálljanak. Két részre osztották a teknőt, így készítve helyet a kovásznak. Beázatták, majd a melegre, a sütőre tették az előző sütésből meghagyott kovásztésztát, megmosták a krumplit, hogy reggel csak meg kelljen főzni és hámozni, illetve fölreszelni.

Kora reggel elkezdődött a tészta előkészítése, a liszt bekovászolása, hozzá adva tésztát (néha használatos volt a szárított komló is), az előkészített krumplit, ezután ezt összedagasztották, egy kevés sót is adtak hozzá és így hagyták az elkészített tésztát – gondosan letakargatva, nehogy megfázzon – kelni, ami mindaddig folyt, míg el nem jött a kenyér szakasztásának az ideje. Közben elkészítették (ha még ezt este el nem végezték) a kemencébe az alágyújtáshoz használt szalmacsutakot és fát. Már tapasztalatból tudták, hány darab hasított fa kell, hogy a kemence biztosan elérje a kellő hőfokot, mert hiszen minden fának más tulajdonsága van. A leghasználatosabb volt a bükk és tölgy, mert ezek égése biztonságos is volt, nem szikrázott égés közben és jól kifűtötte a kemencét. Az alágyújtáshoz, mint természetes anyagot, szalmát használtak. Az égés intenzitását a kürtőbe beépített *súberrel* szabályozták.

Közben elkészítették a szalmából font szakajtókat, szótteskendővel letakarták és meglisztezték, majd elkezdődött a kenyértészta szakasztása. Rendszerint három-négy kenyeret sütöttek, no meg cipót, krumplis- és tej-

fölös lepényt a maradék tésztaból. Ennek örültek a legjobban a gyerekek. A leszakasztott kenyértésztát beletették a szakajtókba, letakargatták, hogy még itt is keljen tovább, közben a szénvonóval kihúzták a tüzet-parazsat a kemence nyílása elé és fából készült kerek lapáton berakták a kenyeret sülni a kemencébe. Mielőtt az első kenyeret betették volna sülni, a gazdasszony két ujjával belecsípett a tetejébe, s sziszegve mondta: „*szépre süljete, hogy egészséggel elfogyaszthassunk*“. A kenyeret úgy helyezték el, hogy közöttük elférjen a már említett lepény és cipó is. Betámasztották a kemence ajtaját és sült a finom, ropogós kenyér. Persze a lepény és cipó rövidebb ideig sült. Amikor ezeket kiszedték, a tejeles lepényt újból lekenték az elkészített tejfölkeverékkel, amit rendszerint kaporral (télen szárított) ízesítettek. A kenyereket ezután lekenték vízescsutakkal, hogy szép pirosra süljön a héja és hagyják sülni mindaddig, amíg szükséges volt.

Nemigen használtak pléhből készített tepsiket, csak az utóbbi időben. Legjobban szerették a szabadon való sütést.

Amikor kiszedték a finom, sült, ropogós héjú kenyeret, miután kihűlt, elraktározták a kamrában felfüggesztett kenyértartó polcra, ami lehetővé tette a minden oldalról való szellőztetést.

*

Ha már itt tartunk, nézzük meg, hogyan is történt a disznóölés.

Csaknem minden házban neveltek hízót. A disznóölés időszaka elkezdődött Karácsony előtt és folytatódott csaknem farsangig. Az utóbbit a *bőség ünnepének* is nevezték, mert ekkora már elkészült a finom füstölt oldalas (amit főleg sütésre és *verthaluska levesben* hasznosítottak), az új füstölt szalonna és egyéb besózott, füstölt jellegű étek.

A disznó hizlalásakor főleg saját termésből származó darát, savót, tejet, száraz kenyeret használtak. Azt tartották, hogy ezek nem befolyásolják hátrányosan a szalonna és a hús minőségét.

Ölés előtti este már nem adtak enni a hízónak. Az ételt azért vonták meg a hízótól, hogy könnyebben lehessen elbánni vele majd a felbontásnál, ne legyenek túltelítettek a belek. Meghívták a résztvevőket, rokonokat, szomszédokat, ugyanis azt tartották, hogy a disznótör egy kis lagzival ér fel.

Még alighogy pitymallott, amikor megjelent a megbízott főhentes, akinek a gondjaira bízták a hízó elpusztítását, megpörzsölését és feldolgozását – természetesen mindezt a többiek hathatós segítségével végezte.

Miután összegyűltek a résztvevők, mindenkinek kiöntötték a pálinkát. Már el volt készítve a finom, meleg, fokhagymával ízesített pirítós kenyér, teával vagy fekete kávéval (cigória, melta, enrilo, frank), melyből fogyasztottak. Megbeszélték a feladatokat, ki mit fog csinálni a hízó elpusztításánál, ki hol fogja azt. Az asszonyok vagy menyecske feladata volt a megszárt disznó vérének a felfogása.

Miután megtörtént a hízóállat leölése, vagy dícsérték

vagy kritikával illették a hentest, közben elfogyasztottak egy-egy pohár italt, majd felkészültek a pörzsöléshez. Beszórták roz- esetleg búzaszalmával – a gáz csak a közelmúltban jelent meg – s meggyújtották. Ekkorra már megjelentek a gyerekek is, akik mindenáron aktív részesei akartak lenni az eseményeknek, s nagyon örültek. Eközben bent a konyhában ment a sürgés-forgás, hagyma, foghagyma tisztítása, a kések, húsvágó deszkák mosása, a töltők – melyekkel majd a hurkát és kolbászt töltötték – előkészítése, nem utolsósorban pedig a felfogott vér abárolása, majd sütése. Ha – úgymond – „*kint végeznek*“, *früstökre* (reggelire) ez utóbbival kínálják meg a népséget.

A pörzsölésnél nagyon vigyáztak arra, hogy meg ne égjen, vagy ki ne repedjen a hízó bőre.

Mikor megtörtént a pörzsölés, a félretúrt szalma torzsából, vízzel keverve, elkészítették azt a masszát, amivel az átmelegedett hízót bekenték. Ez volt az ún. *pállítás*, amely megkönnyítette a szórtövek eltávolítását.

Szépen – perjesiesen mondva – „*megkaparták*“ kefével, csaknem fehérre mosták a bőrét és elkezdték a hízó szétszedését.

Kétféleképpen történt a felbontása a hízónak: vagy a hátáról, így nyerve meg az *orját* és *nyújját*, amiknek füstölve igen nagy keletje volt a különböző levesek készítésénél, de pecsenyeként is, vagy a hasáról (ez használatosabb az utóbbi időben) s így nyertek két karmonádlit, amely talán a legnemesebb részei közé tartozik a hízónak. Majd a belsőrészek, a levágott fej *abárba* való elkészítése következett. Nagy figyelmet fordítottak arra, hogy eltávolítsák a májról az ún. *sírókát* (epezsacskozó) és a szívről az ún. *zsidó filét*.

Az asszonysereg ezt követően azonnal kezelésbe vette a *pucort* (gyomor) és beleket, ezeket megszabadította a zsírtól, majd a porta egy félreeső helyen eltávolították az ürületeket és megkezdték a belek mosását.

Ahogy távolították el a belsőrészeket, folyamatosan rakták őket abárolni (megfőzni), ezek képezték ugyanis a sajt, majd a hurka alapanyagát – a megfőzött árpakása, vagy utóbbi időben rizskása pedig a hurka töltelékét.

Behozták a hízót, kétrézsre hasítva. A reggeli, azaz az elkészített vér elfogyasztása után természetesen mindig előkerült az ital, amivel mindenkit megkínáltak.

Ezután kezdték feldolgozni a hízót. Megkérdezte a főhentes, hány és milyen nagy darab szalonnát akarnak hagyni füstölni, illetve abárolni (foghagymával, paprikával ízesítve nagyon finom), milyen formájúra kell megfejteni az oldalast, meghagyja-e a csülköket vagy a húsvétra szánt sonkákat – az utóbbi időben ez már nem nagyon jellemző.

Kiválogatták a húst és elosztották: főzni, sütni, ajándéknak-kóstolónak. Nagy gondot fordítottak a gazdasszonyok a hús kiválogatására az ún. *fehér*, *savanyú*, vagy *kiszileves* elkészítéséhez, amely – éppúgy mint a csigaleves a lakodalmakban – elengedhetetlen volt mint a disznótörökben.

Elkészítése nagy odafigyelést igényelt. A megfőtt hús levét ízesítették babérlevéllel, sóval, kevés borssal, fog-

hagymával, majd a tejet összekeverték kevés liszttel, tejföllel és – úgymond – *behabarták*, elvegyítették a fazékba. Ezután következett talán a legkényesebb megoldandó feladat: az így behabart levesnek ecettel való savanyítása – ezt úgy kellett elvégezni, hogy a leves meg ne csomósodjon, „*össze ne kapódjon*“.

Valamikor a kolbásznak, sajtnak, hurkának szánt húst nem őrölték (ez csak az utóbbi időben lett szokás), hanem vágódeszkákon apró kockákra, csíkokra vágták. Párhuzamosan ezekkel a munkákkal megtörtént az eltevésre szánt húsok sózása is.

A kolbász készítése talán a fénypontja a disznótornak, mert ez a legfűszerezettebb termék. Valamikor nem használtak erre a célra őrölt- majd töltőgépet, hanem a szarvasmarha szarvából készített, kb. 5-10 cm hosszúra *töltőket*, melyekbe belerakták a húst és a fakanál nyelével beletollogatták a már tisztára kimosott bélbe. Így történt ez a hurka készítésénél is. Majd megjelent az ún. pléhből készült *töltőfa* hengerrel és mostanában ezek gépesített változata.

Amikor elkészült minden, megpihentek egy kicsit és kezdetét vette a vacsora. Erre rendszerint meghívták a tanítót, rokonokat, szomszédokat. A vacsora előtt persze befejeződött a hurka abárolása és a sajt kifőzése is.

Hogyha valaki arra vetődött, ahol a hízóval bajoskodtak úgy köszönt az illető, hogy „*Kövért legyen a pecsenye!*“, mire a válasz: „*Részed legyen benne!*“ – elmaradhatatlan volt a kínálás egy pohár ityókával.

A kolbásznak elkészített, összekevert húsból vették ki mindig a töltött káposztához szükséges húst, mert állítólag ehhez hasonlóan nem igen lehet azt elkészíteni.

A vacsora vidáman folyt, mígnem az asztal mellett ülő főhentes felállt felköszönteni a ház népét. Pohárral a kezében ezt mondta: „*Legyen hála a jó Istennek, hogy megsegített a mai nap is munkánk elvégzésében, kívánom, ad-*

jon az elhunytak egészséges koporsót.“ Ezzel azt nyilvánította ki, hogy egészséget kíván a fogyasztáshoz mindenkinek, aki ennek részese lesz.

*

Ivás céljára főleg a *Bikk kútból* (volt Nagy- és Kiskút), a *Kissűrőből*, vagy – főleg télen – a *Mogyorósból* különböző agyag-, majd fémedényekben hordták a finom vizet.

Az égetett agyagból készült csöcsös-vagy sima korsókat vállon keresztül vetve, kenderből fonott kötelekre erősítve cipelték, de a két kezükben is hordták a jó vizet, télen és nyáron. Jelenleg is innen van bevezetve a víz a községbe. Ebből a munkából kivette mindenki a részét, idős, fiatal, gyerek.

A vízfordással kapcsolatban meg kell hogy említsem: nagyon sok esetben a megismerkedés helye volt ez lány és fiú között.

Él egy monda, miszerint egy bizonyos idős ember ballagott a kutak felé, ahol egy – már a korsóit megmerített – asszony a lábait áztatta a lefolyó patakocskában. Amikor szoknyáját feljebb emelte, mint megszokott volt, az öregember felkiáltott: „*Jó Isten! Emberek! Angyó (angyal) van a Bikkbe!*“ Sok ideig, még talán a mai napig is előfordul, hogy a perjéseiket *angyósoknak* hívják.

Hasonló megnyilvánulásról tudunk a környező falvakból is, így a pádáriakat *görhősöknek*, a pápocsiakat *énekgyárosoknak* nevezték, illetve nevezik még ma is.

Feljethetetlen boldogság volt a játék készítése, főleg tavasszal, amikor már megengedett a fűzfa nedve. A levágott ágról lefejtették a haját és összetekerték *dudának*, *kürtnek*, a vékonyabbakból *füttyülőt* készítettek, *bakszeke- ret*, *pigét* faragtak, *kócpuskát* készítettek és ehhez hasonló játékokat.

Amikor már elment a föld fagya, nagyon megszokott játék volt a *summázás*. Agyaggolyócskát raktak egy veszőre, amelyet ha megsuhintottak, az agyaggolyó bizony messze szállt róla.

Nagyon megszokott volt a *májfa* állítása a lányos házaknál. Ez főleg május elsejére virradó éjszaka, vagy pünkösdvásárnapra virradó éjszaka játszódott le. Erre a célra nyírfa, vagy – komolyabb szándék esetén – magas fenyőfa szolgált, amelyet szépen feldíszítettek kendővel, szalagokkal.

A perjési népviselet nagyon egyszerűnek mondható és mellőzött bármimemű

Úton szénatarakásra az 1950-es években (a szerző archívumából)

kirívóságot.

A kislányok öltözete a *viganó*, azaz szoknyaruha, *patentharisnya*, kis mellényke vagy szvetter, cipő vagy szandál. A hajviseletük hosszú, egy- vagy két *foncsik*ba fonva, esetenként rövid kendő vagy kötött sapka, a hidegebb időszakokban rojtos *zefírkendő* vagy kabát.

A lányok és asszonyok viselete kiegészítette egymást: térden alul érő szoknya, harisnya (patent vagy selyem), mellény, cipő vagy szandál. Előszeretettel használták a természet színeit megjelenítő ruhákat, főleg a nyári időszakokban. A ruházat használatának fordulóját Virágvasárnap jelentette, mivel a hidegebb időszakokban az öltözet sötét színű vagy fekete. A hajviselet itt is különböző volt, de leggyakoribb volt az egyetlen foncsikba fonott haj, konttyá képezve, melyen *delínkendőt* viseltek, az idősebbek pedig fekete *rojtoskendőt*. Előszeretettel használták a kirojtos *zafírkendőt*, de télidőben az ún. *nagykendőt* is.

A férfiak öltözete hosszú ujjú fehér ing, mellény, priesces nadrág, csizma, a tehetősebbeknél keményszárú box csizma, majd később a *birgeli kalap*, melynek díszítése rendszerint madártoll volt: mátyásszajkó kék szárnya, vagy fácán faroktolla.

Nem mellőzhetjük el azokat az öltözeteket sem, amelyek főleg a téli időszakokban voltak használatosak és alapanyagukat az állati eredetű prémekek, bőr vagy posztó szolgáltatta. Ilyen volt mindenekelőtt a téli prémes sapka (kucsma), amely főleg báránybőrből készült, a gyapjas része kifelé fordítva, a belseje pedig textilanyaggal kibélelve. Formáját tekintve: volt alacsony, kör alakú és magas. A *bekecs* szintén bőrből készült, hasonló méretekben mint a lajbi vagy mellény – csak ennél a gyapjas rész, ha báránybőrből készült is, vagy ha nyúlprémből készült is – mindig a belsejét képezte. A gombolata saját magából kialakított volt. Elejére népi motívumok voltak kivarrrva díszítésként, különböző színekben (virág, fa, fűféle stb.). A *pruszli* formáját tekintve azzal is eltér a bekecstől, hogy míg a bekecs derékig ért, ez takarta a test ülőrészét is. Főleg báránybőrből készült, elkészítésüket a szűcsök végezték – ez utóbbiak nem perjési lakosok voltak, főleg az északra eső, mondhatom, hogy szlovák falvakban éltek. A gyapjús rész a testhez való oldalán volt, a külső része hímzett, különböző népi motívumokkal, hasonlóképpen, mint a bekecsnél. A régebbi időkben, főleg 1945 előtt még

Fiúk csoportja 1950 körül (a szerző archívumából)

elszórtan használatban volt a *szűr* – inkább a tehetősebb családokban fordult elő, főleg a férfinépség viselte. Ez posztóból készült köppenyszerű ujjas az egész testet csaknem bokáig eltakaró öltözet volt. Gyönyörű díszítésekkel volt ellátva. Nagyon jól szigetelte a hőt, így főleg a zord téli és szeles időben tett nagyon jó szolgálatot, mint öltözkék, de mint takaró is! Megszokott téli lábbeli volt a posztószárú, bőrfelű és -talpú *botos* is.

Mielőtt továbbmennék, eszembe jutott a szűréről egy nagyon szépnek mondható nóta, amivel úgyszintén örömmel ismertetem meg az olvasót.

Sokszor énekelték, pásztorok, szerelmesek és csalódottak is, nem csak szövege miatt, de kellemes hangzásáért, dallamosságáért is. Így hangzik:

„Kéket virít a nefelejcs, nem sárgát,
Mit tagadod, én is jártam tehozzád,
Cifra szűröm szemtanúja, hányszor voltál,
Kebelemre borúlva.“

„Kebelemre ráborultál, úgy sírtál,
Ajkaimra forró csókot úgy adtál,
Esküdtél égre, földre,
hogy hű maradsz mindörökre,
Megcsaltál!“

A nóta eredete ismeretlen, de még mind a mai napig él, főleg az idősebb emberek ajkán.

Lényeges változás a ruházatkodásban csak a II. világháború utáni időszakban állt be. Úgy gondolom, hogy a perjési emberre jellemző egyszerűség, szerénység hűen tükröződik a viseletben is.

*

A helyi jellegzetességeket talán folytatnám a *komen-ciosok*, pásztorok, kovácsok, libapásztor és menyikásharangozó körüli történetek leírásával.

Leányok csoportja 1950 körül (a szerző archívumából)

A pásztorok közül a csordást tekintették a legmagasabban állónak. Ő őrizte a szarvasmarha nyáját, teheneiket, üszöket, tinókat (herélt bika), esetleg a saját tulajdonába tartozó néhány kecskét és juhot. Az ő gondozására volt bízva a községi apaállat, a bika is! Fő tevékenysége május hónaptól október hónapig az úgynevezett *csordanyáj* legeltetése volt. Reggel réztrombitával jelezte a nyáj indulását. Rendszerint ismert népi nótákat játszott a trombitáján. Nyakába akasztotta gyönyörűen kidíszített tarisznyáját, vállára vette karikás ostorát, ólomfejű, *díszletes* botját a hóna alá szorította. Mellette szaladt két, igen nagyra becsült pulikutója.

A kondás gondjaira volt bízva az ún. *feketenyáj*, a disznó, kecske, esetleg kis számban a juh is. Reggel ő is kürttel – ami szarvasmarha szarvából készült – jelezte, „tü-tü-tü“, a nyáj indulását. Természetesen ő is két kutyával, karikás ostorral és ólomfejű bottal a kezében indult napi feladatainak teljesítésére. Ezek mindkét esetben egy bizonyos rangot jelentő csizmát viseltek. A csordásnak, kondásnak voltak bojtárjaik is.

A libapásztor a libanyáj őrzéséért felelt. Reggel, amikor már elhajtották a szarvasmarhát és disznót, ő következett. Kiabálva hajtotta a libát, kezében hajló vesszőre tűzve a textilből készített *ijesztőt*.

Természetes volt, hogy ha valamelyik háznál előző nap ünnepség volt, ott a pásztorokat megkínálták ún. *mara-dékkal*, átadták nekik az elkészített kis csomagokat, de megkínálták pálinkával is. Ez adott alapot annak a nótásnak, amit főleg a libapásztor vitt végbe, kb. így:

„Kihajtom a libám a rétre,
Magam is kiülök melléje,
Elkiáltom magam, hajla libuskám,
Üljél az ölembe, Juliskám!“
„Lyukas a kalapom teteje,
Kilátszik a hajam belőle,
De én azt nem bánom, legény létemre,
Lyukas a kalapom teteje.“

A nyájak közelsége miatt a második versszakot rendszerint a trombitájával játszotta a csordás és énekelte a kondás.

A községi kovács volt az erős vasakkal is elbíró ember. Azt tartották, az jó kovácsnak, aki az üllőjén ki tudja verni a nótát, vagy patkolás közben tudja cifrázni a patkószög beverését a kiskalapácsával – ez főleg a lovak vasálásánál volt aktuális.

A *mengyikás*, vagy harangozó, akinek az volt a feladata, hogy a lakosság tudtára adjon minden eseményt, jelezze a delet, majd az estét, mindezt megkülönböztetett *puttonok*, harangozási szakaszok végrehajtásával. A tüzet pl. a harang félrekongatásával jelezte. Ő volt az, aki elkísérte harangszóval az elhunytakat utolsó nyughelyükre.

Remélem, az előbb felsorolt dolgok kapcsán – ami korántsem meríti ki az elvégzett munka összességét! – megfelelően sikerült érzékeltetnem, hogy az elődeinknek

mindenért meg kellett dolgozniuk, nem gondolkozhattak azon, hogy: „majd megvesszük“ – mert nem volt miért! Nem sajnáltathatták magukat, mondván: „itt fáj, ott fáj“ – mert ezeket senki nem csinálta meg más helyett. Életükben nem volt helye közömbösségnek, önteltségnek, basáskodásnak: egyszerűen nem túrték meg, hogy valaki vonszolja az igát, más pedig csak a kocsin pöffeszkedjen.

Ha ehhez hozzászámítjuk a gyermeknevelésből eredő kötelezettségeket is, látjuk, hogy az élet ezekelőtt sem volt fenékgig tejfől.

Ha azt akarták eleink, hogy valamijük legyen, nagyon sokrétűen kellett tevékenykedniük.

Az elmondottakat azért szántam az Olvasó megítélésére, mert ezek valóságok, hogy ezek alapján legalább megpróbáljuk megismerni a múltat, hogy tudjuk értékelni a jelent és előkészíteni a jövőt.

Remélem, ez sikerült, habár ismételtelen mondom, csak egy töredékről szóltam, mert hiszen a mezőn végzett munkáról, a háztartásban folyó életről alig, vagy nem is ejtetünk szót.

A család egy része az ez 1950-es években
(a szerző archívumából)